

Inredningsarkitektur i den cirkulära ekonomin

Kvalitets- och hållbarhetsaspekter på inredning i offentlig miljö

Marika Strömberg

Handledare: Maja Willén

Titel och undertitel: Inredningsarkitektur i den cirkulära ekonomin – Kvalitets- och hållbarhetsaspekter på inredning i offentlig miljö

Författare: Marika Strömberg

Kontaktinformation till författare: marika2@kth.se, arkitekt.stromberg@gmail.com

Ämne: Konstvetenskap

Uppsatsnivå : Kandidatuppsats

Ventileringstermin: VT 2020

ABSTRACT:

Uppsatsen utreder sammansatta designmässiga kvaliteter i inredning och hur dessa kan göras mer bestående i den cirkulära ekonomin. Större krav ställs på en återanvändning av produkter. Klimatförändringar kräver att vi bromsar vår konsumtion. Arbetslivet rör sig mot en mer flexibel fysisk omgivning där människan hela tiden måste göra val.

Analysen är uppdelad i fyra begrepp arkitektoniskt sammanhang, kvalitetsperspektiv designteori och cirkulär ekonomi. Dessa definierar områden som i slutdiskussionen sammanställs för att besvara mina frågeställningar. Frågor som hur en inredning kan ges ett långsiktigt hållbart värde och hur det kan åskådliggöras på ett faktamässigt sätt. Och om det kan finnas negativa följder av högre krav på återbruk av inredning. Utredningen kompletteras av intervjuer med fyra branschrepresentanter för att ytterligare belysa problematiken i mina frågeställningar.

Resultatet visar att avsaknaden av stödjande regelverk för inredningsarkitektur och lös inredning gör den svår att dokumentera dess kvaliteter, vilket i sin tur leder till att den inte bevaras. Undersökningen belyser även komplexiteten och omfattningen i en inredningsarkitekts arbete då den oftast har uppdragsgivare som är förstagångsbeställare. Även svårigheten att skapa sammanhang i byggprocess med gränsdragning mellan fastighetsägaren och beställaren(hyresgästen) belyses i undersökningen. Till sist visar den på ekonomiska och upphandlingsjuridiska barriärer som gör återbruk av inredning komplicerad.

NYCKELORD:

Cirkulär ekonomi, Inredningsarkitektur, Offentlig inredning, Design, Kvalitet, Kulturarv, Hållbarhet, Koncept, Proposition, Gestaltning, Program, Vårdprogram, Miljöpsykologi, Upphandling

INNEHÅLLSFÖRTECKNING


1. INLEDNING	4
Inledning och bakgrund	4
Syfte och frågeställning	6
Material och metod	7
Teoretiska perspektiv och centrala begrepp	9
Tidigare forskning	11
Disposition	13
2. ANALYS OCH DISKUSSION	15
Arkitekturens sammanhang - ägarperspektivet – två dimensioner	15
Kvalitetsperspektiv – beskrivning, mätbarhet, program och propositioner	18
Designteori - möbelklassiker, exponering och formgivning	23
Cirkulär ekonomi – hållbarhet, ekonomiska barriärer	26
3. SLUTSATS OCH SAMMANFATTNING	30
Arkitekturens sammanhang, Kvalitetsperspektiv, Designteori och Cirkulär ekonomi	
4. KÄLLOR OCH LITTERATUR	36
5. BILDFÖRTECKNING	39

1. INLEDNING

Inledning och bakgrund

”Närma dig vardagens mysterier... Att betrakta det alldagliga med häpnad är vishet”¹

Detta är ett citat av Lao Tzu, ämbetsman vid det kejsrerliga hovet i Kina. Hans bok skrevs för över 2.300 år sedan och bygger på det taoistiska idealet om ödmjukhet och att låta naturen ha sin gång. Citatet kan vara ord som ger eftertanke i vår tid. Jag hittade citatet i en fotobok med Lars Tunbjörks surrealistiska bilder på kontorsmiljöer från början av 2000-talet.²



Bilden visas ej av
upphovsrättsliga skäl

Bild 1. Foto Lars Tunbjörk ur boken Office

I en rapport från FN:s klimatpanel IPCC kring klimatförändringar krävs att vi bromsar vår konsumtion.³ Offentlig sektor köper in inredning för ca 2 miljarder kr/år (2018) genom Kammarkollegiets och SKL Kommentus avtal.⁴ Upphandlingar sker också av privata aktörer. Arbetslivet rör sig mot en mer flexibel fysisk miljö. Kontoren översvämmas av nyproducerad inredning för att leva upp till ny organisation och nya arbetssätt.

Statliga myndigheter och offentliga institutioner har ofta ett stort möbelbestånd från 1970-80-talet av en hög kvalitet som ansetts värdefullt att bevara, det uttrycker bland annat Johan Örn med sin avhandling från 2007.⁵ Designmässigt och hållbarhetsmässigt kan det vara problematiskt då inredningsarkitektkontor som offentlig förvaltning anlitar ”utarbetar ett

¹ Lao Tzu - citat ur Tao te ching , <https://sv.wikipedia.org/wiki/Daodejing> (2019-01-07)

² Lars Tunbjörk, Kontor, bokförlaget Max Ström, Stockholm, 2002, s.80, foto s. 37.

³ Rapport från FN:s klimatpanel IPCC, <https://www.ipcc.ch/sr15/20> , (2019-12-17)

⁴ Kammarkollegiet, [Avropa.se](https://www.avropa.se/), <https://www.avropa.se/> och SKL Kommentus – ramavtal, <https://www.skllkommentus.se/upphandling-och-ramavtal/> (2019-12-17)

⁵ Johan Örn, I rummets kraftfält, Arkitektur förlag AB, Stockholm, 2007.

inredningskoncept med ny design som föreskriver nya produkter”.⁶ När både design och hållbarhet ska eftersträvas vid en lokalförändring kommer frågor om kvalitet i inredning i fokus.

För byggnaders kvalitet och bevarande finns Plan och bygglagen (PBL) och byggnadsminnesmärkning med tillhörande Vårdprogram men dessa regelverk omhändertar nästan aldrig den lösa inredningen.⁷ PBL beskriver bestämmelser om planläggning av mark, vatten och byggande vilket innebär att en arkitekt kan hänvisa till kvalitetskrav i regelverket. Vårdprogram beskriver hur byggnader som är byggnadsminnesmärkta ska förvaltas.⁸ Där anges i detalj till exempel innehåll, konstruktion och ytskikt på golv, tak och väggmaterial. Däremot ingår nästan aldrig inredning förutom viss fast inredning som tex. kyrkbänkar. Ytterligare en skrift som riktar sig till inredningsarkitekter är *Projektering av inredning* av Martin Eiserman och Jan Zimmerman som på endast en halv sida beskriver vikten av ”gestaltningsbeskrivning”.⁹ Vid designuppdrag som inredningsarkitektens skapas det designsammanhang som kan beskrivas i ett gestaltningsprogram eller gestaltningsbeskrivning, en komplexitet byggs in i den lösa inredningens sammansättning och det arbetas med arkitektoniska och miljöpsykologiska hänsyn och regelverk.¹⁰ Det gör att ett gestaltningsprogram med tillhörande relationshandling för inredning kan göra att en interiör blir mer långlivad.¹¹ Det ställer naturligtvis även krav på hyresgästens förvaltande organisation.

Till skillnad från byggnader har inredningen en högre förändringstakt och det gör den därför ömtålig, svårstuderad och därmed viktig att dokumentera.

Kan det finnas en risk att det samlade värdet i en välgestaltad miljö, en årsring och en gediget material- och konstruktionskvalitet försvinner och sorteras ut i en förnyelseiver? Det vill säga en risk att utranering av kvalitetsmässigt hållbara produkter gör offentliga miljöer mer kortlivade.

⁶ Rapport B 2324: Återbruk av möbler och interiöra byggprodukter från IVL Svenska Miljöinstitutet, Stockholm, 2018, s.16., <https://www.ivl.se/download/18.72aeb1b0166c003cd0d22d8/1544185419182/B2324.pdf> (2019-12-17)

⁷ PBL – Plan och bygglagen, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/plan--och-bygglag-2010900_sfs-2010-900 (2019-12-17)

⁸ RAA – Vårdprogram, <https://www.raa.se/tag/varprogram/> (2019-12-30)

⁹ Martin Eiserman och Jan Zimmerman, *Projektering av inredning*, Svensk Byggtjänst, Stockholm, 2015, s 60.

¹⁰ Vägverket. (2001b). s 9. *Gestaltningssystem, En Vägledning*. Vägverket publikation 2001:65, Borlänge. Inom Vägverket definieras gestaltningssystem som: ”ett dokument där riktlinjer för den estetiska utformningen av ett vägprojekt formuleras och redovisas på ett samlat sätt”.

¹¹ Relationshandling – status på dokumentation som visar det verkliga (slutgiltiga) utförandet av ett byggnadsverk, ur boken *Projektering av inredning*, Martin Eiserman & Jan Zimmerman, ITF, Svensk byggtjänst, Stockholm, 2015, s.157.

Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att utreda hur sammansatta, arkitektoniska och designmässiga kvaliteter i inredningsarkitekturen kan göras mer bestående i den cirkulära ekonomin.¹²

Cirkulär ekonomi är ett uttryck för ekonomiska modeller där cirkulära kretslopp används, snarare än linjära som hittills varit dominerande. Strävan är att avfall inte ska existera utan ses som en råvara. Därför designas produkterna så att de är lätta att återvinna.

I studien söker jag förklaringar på hur ett designvärde och en gestaltad interiör kan förvaltas i en tid av förändring som starkt påverkas av den cirkulära ekonomin men även av om- och nybyggnader till följd av verksamhetsförändringar.

Genom min undersökning kring begreppet *arkitektoniskt sammanhang* och *kvalitetsperspektiv* vill jag svara på frågeställningar om vad kvalitet är och hur den kan beskrivas ur ett inredningsperspektiv. Komplexiteten i ägarperspektivet och gränsdragningen mellan fastighetsägarens och hyresgästens organisation i byggprocessen gör att det viktiga sammanhanget kan gå förlorat. Vilka regelverk och rådgivande dokument kan stödja värdeskapande beskrivningar av sammanhanget i inredningsarkitektur och lös inredning. Till skillnad från byggnader har inredningen en högre förändringstakt och det gör den därför ömtålig, svårstuderad och därmed viktig att dokumentera. Inredningsarkitektur har till skillnad från byggnadsarkitektur en annan skala av sammanhang som i min utredning vill belysa.

Jag söker svaret på frågor som:

- Vad är det i den lösa inredningen som ger den ett mer långsiktig hållbart värde?
- Hur förtydligar man värdet och hur kan en inredning få en längre livstid?

Studien av *designteoretiskt perspektiv* vill synliggöra vad som varit värt att bevara i vår historiska närtid och ge en förklaring till vårt moderna kulturarv ur ett möbelproduktperspektiv.

Här söker jag svar på min fråga :

- Finns det negativa följder av högre krav på återbruk av inredning?

Klassikerbegrepp och produktkonstruktion gör att lösa möbler överlever av helt olika orsaker. Vilka är det som fattar dessa beslut? Finns sakkunniga med i beslutsprocessen och hur går det till då en inredning ges ett värde, är det ett ekonomiskt värde eller ett hållbarhetsvärde?

Vidare vill jag belysa om och hur det kan finnas negativa följder av högre krav på återbruk av inredning. Med delen om *cirkulär ekonomi* vill jag ge svar på varför svårigheter för återbruk av inredning i offentlig miljö bland annat förhindras av ekonomiska- och upphandlingsjuridiska barriärer. Men återigen vill jag med denna del i undersökningen visa att återbruk kan utgöra en risk att tappa just de kvaliteter jag beskriver. När återbruk endast

¹² https://sv.wikipedia.org/wiki/Cirkul%C3%A4r_ekonomi (2020-01-07)

handlar om det som är möjligt att mäta riskerar man att bara ta hänsyn till aspekter som resurs- och livscykelkalkyler och statistik. Då försvinner den sammansatta kvaliteten, kvaliteter som kan vara både subjektiva, visuella och fysiska men även estetiska, symboliska och miljömässiga värden (mänskliga värden). Det vill säga värden som gör den inre miljön läsbar, förståelig och behaglig för mänskliga sinnen. Rumslig grammatik suddas ut och det blir stökigt.

Material och metod

I min uppsats har jag valt att fokusera på inredningsarkitektur i Sverige i offentlig miljö från ca 1970 och framåt. Jag har använt mig av flera olika material och metodtyper för att besvara mina frågeställningar, propositioner, regelverk, program, rapporter, intervjuer.

I min utredning använder jag mig av fyra olika teoretiska perspektiv för att belysa och förklara komplexiteten i ämnesvalet. *Arkitekturens sammanhang, Kvalitet och beskrivning, Design och möbelklassiker och Cirkulär ekonomi*. För att få en generell överblick har jag valt att inte studera någon specifik byggnad utan lagt fokus på byggprocessen och dess ägarperspektiv, gestaltungs- och återbruksaspekter i till exempel enskilda möbeltyper samt hur gestaltningssammanhang och produktkvalitet beskrivs. Jag har också valt att försöka framhålla kvaliteter av ”omätbara värden”.

Arkitekturens sammanhang belyser relationen mellan fastighetsägare och hyresgäst som är central för frågor om design och gestaltning kontra hållbarhet. Därför har jag valt att studera rådgivande litteratur kring ägarperspektivet, det vill säga gränsdragningen mellan fastighetsägarens och hyresgästens ansvarsfördelning. Tre stora aktörer inom fastighetsägarrollen och hyresgästrollen är Akademiska hus, SFV och Domstolsverket. De beskriver i sina rådgivande skrifter vad deras ansvar innefattar. Dessa är Akademiska hus – Projekthandledning för hyresgäster, SFV – Krav och Stöd i bygg och underhållsprojekt och Domstolsverkets skrift Bygg- och inredningsprocessen (version 1, 2014) ¹³

Den del i min utredning kallad *Kvalitetsperspektivet* har jag valt att studera propositioner kring arkitektur, form och design för att undersöka om de ger en vägledning kring bevarande av inredning. Dessa är prop.1997/98:117 *Framtidsformer – Handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design* och prop. 2017/18:110 *Politik för gestaltad livsmiljö*.¹⁴ Nämnade två propositioner är de regelverk som ofta hänvisas till för att belägga arkitektoniska kvaliteter och dess bevarandevärden. Riksantikvarieämbetets regelverk för vårdprogram för statligt

¹³ Akademiska hus – Projekthandledning för hyresgäster, <https://www.akademiskahus.se/vara-kunskapsmiljoer/publikationer/alla-publikationer/?publikationsid=2358> och SFV Krav och Stöd i bygg och underhållsprojekt - <https://www.sfv.se/sv/bygg-pa-kunskap/krav-och-st%C3%B6d-i-bygg-och-underh%C3%A5llsprojekt/> och Domstolsverkets skrift Bygg- och inredningsprocessen (version 1,2014), (2019-12-17)

¹⁴ Proposition 1997/98:117_ Framtidsformer – Handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design och Proposition 2017/18:110 Politik för gestaltad livsmiljö

byggnadsminnesmärkta fastigheter har studerats och även andra regelverk för arkitektur och inredningsarkitektur som *Projektering av inredning* en teknisk vägledning för inredningsarkitekter.¹⁵

I *Design och möbelklassiker* vill jag utveckla både hur en möbel blir en klassiker och hur media har påverkat möbelhistorien men också möbelprodukters design och konstruktion för att visa på de långsiktigt hållbara designkvaliteter som kan ge ett värde. Här använder jag designteori och analyserar utifrån parametrar som funktion, kvalitet i både material och formgivning utifrån det långsiktiga värde (hållbarhetsaspekten) som är fokus för min studie. Material som jag utgått från i detta perspektiv är produkten i sig men även dess formgivares beskrivning samt branschlitteratur som Peter Englunds bok om Åke Axelssons möbler *Den hållbara formen* och Eiserman och Zimmermans bok *Projektering av inredning* beskriver produkter och dess tekniska egenskaper.¹⁶

Cirkulär ekonomi är ett aktuellt ämne och jag har genom rapporten *Återbruk av möbler och interiöra byggprodukter* från IVL Svenska Miljöinstitutet belyst mer konkreta hållbarhetsfrågor och hur lös inredning kan förvaltas vid verksamhetsförändringar.¹⁷

I rapporten beskrivs byggprocessen ur ett hållbarhetsperspektiv med resurslivscykel-analys. Den belyser även den problematik med återbruk och utrangering som är svår att lösa för offentliga verksamheter av upphandlings- och avskrivnings-juridiska skäl.

Även en rapport från RISE har studerats och den belyser ”på vilket sätt den miljömässiga, sociala och ekonomiska hållbarheten för offentliga möbler ändras när man går från linjära till (mer) cirkulära affärsmodeller.”¹⁸

Intervjuer med inredningsarkitekter ger möjlighet att studera hur aktörer som beställare och konsult ser på sina respektive positioner i förhållande till mina frågeställningar. Grunderna för val av respondenter har varit dels att de ska representera olika områden, dels att de ska ha en omfattande erfarenhet. Två respondenter från beställarsidan är : Karin Ekholm arkitekt SIR/SAR/MSA, beställare från Riksdagens fastighetsavdelning och Bodil Johansson-Hellström arkitekt SAR/MSA beställare från Regeringskansliets fastighetssektion. Tre respondenter från konsultsidan är: Anna Cyrén och Molly Möller arkitekt SIR/MSA från Murman arkitekter och Wivian Eidsaunet arkitekt SIR/MSA från Spektrum arkitekter.

Syftet har förklarats för respondenterna genom att kort beskriva uppsatsens ämne och frågeställningar samt att de ska beskriva hur de arbetar med dessa frågeställningar utifrån sin

¹⁵ RAÄ – Riksantikvarieämbetet – Byggnadsminne [https://www.raa.se/hitta-information/bebyggelseregistret-bebr/forteckning-over-statliga-byggnadsminnen/\(2019-12-30\)](https://www.raa.se/hitta-information/bebyggelseregistret-bebr/forteckning-over-statliga-byggnadsminnen/(2019-12-30)) och Eiserman & Zimmerman, 2015, s.53 och s.70.

¹⁶ Petter Eklund, *Den hållbara formen*, Carlssons bokförlag, Stockholm, 2019 och Eiserman & Zimmerman, 2015, s.53, s.70.

¹⁷ Rapport B2324: Återbruk av möbler och interiöra byggprodukter från IVL Svenska Miljöinstitutet, Stockholm 2018.

¹⁸ RISE, Hållbarhetsanalys av cirkulära möbelflöden, SP Rapport 2017:32, 2017, s.4.

profession. Intervjumetoden har gått ut på att möta mina respondenter och i samtal ställa de frågor jag valt. Respondenterna har erhållit mail med frågorna i förväg och information om begränsningen i uppsatsens ämnesval. Ett möte har bokats på deras kontor i mötesrum. Tiden beräknades till 60 min. Min generella relation till respondenterna är att vi är i samma bransch. Några av dem är tidigare kollegor till mig. Jag har fått tillåtelse att nämna respondenterna vid namn. Resultatet av intervjuerna har sänts i redigerbart dokument i mail till resp. respondent för granskning och godkännande. Transkribering av intervjuerna har jag gjort per fråga i ett excel dokument. Mitt intervjumaterial väver jag in i analyskapitlets fyra delar. Till sist vill jag tillägga att del av mitt empiri består av att jag som författare av denna undersökning är inredningsarkitekt med ett stort erfarenhetsvärde i både statliga, offentliga och privata uppdrag på beställarsidan och som konsult (band annat på Tengbom arkitekter, Regeringskansliet, Domstolsverket och Kungliga Tekniska Högskolan).

Teoretiska perspektiv och centrala begrepp

Mina fyra teoretiska perspektiv och begrepp *rumsligt sammanhang, kvalitet, designteori och hållbarhet* ska fungera som förklaringsmodeller utifrån mitt material och den tidigare forskningslitteratur jag valt att studera.

Arkitekturens rumsliga sammanhang och ägarperspektivet

Med en beskrivning av ägarperspektivet mellan fastighetsägare och hyresgäst vill jag belysa teorin om att inredningsarkitekten kommer sent in i projektprocessen. Det försvårar samarbetet i processen och därmed det viktiga gestaltungs- och funktionssammanhanget i byggnaden. I mitt intervjumaterial beskriver fler av respondenterna just detta fenomen som problematiskt. Både tidigare forskning, vald litteratur och mitt intervjumaterial styrker teorin om att en viktig parameter i skapandet av en långlivad och därmed hållbar byggnad även innefattar den interiöra gestaltningen.

Kvalitetsperspektiv – mätbarhet, regelverk, program och propositioner

Begreppet kvalitet kommer från latin ”qua’litas ’beskaffenhet’, ’egenskap’, av qua’lis ’på något sätt beskaffad’, i filosofiska sammanhang i regel detsamma som egenskap”.¹⁹ Både Magnus Rönn och Jonna Bornemark talar om kvalitetsbegreppet ur ett filosofiskt perspektiv och hur det kan tolkas.²⁰ De nämner parametrar som spelar in då kvalitet ska utvärderas som *förnuft och känsla*, samt *rationellt mätande* kontra *mänskligt omdöme*.

¹⁹ NE – Nationalencyklopedin <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/kvalitet> (2019-12-27)

²⁰ Jonna Bornemark, *Det omätbaras renässans*, Volante, Stockholm, 2018 och Magnus Rönn (red.), *En fråga om kvalitet*, Santerus förlag, Stockholm, 2007.

I Boken *Den omätbara kvaliteten* beskriver Lars Strannegård olika avgöranden och dilemman kring kvalitetsbegreppet.²¹ Frågan som ställs är bland annat: - ”Hur mäter man ikke-kvantifierbara värden? - Kvalitet är ett begrepp där både mätbarheter och omätbarheter måste rymmas.”²² Strannegård skriver att det då fanns en rörelse i samhället mot att försöka mäta det som tidigare bedömdes oviktigt att mäta. Att mäta estetiska, symboliska och miljömässiga värden (mänskliga värden) beskriver Strannegård som svårt då dessa tillhör de sk. omätbara. Men han menar också att ”känslor, subtila preferenser och estetiska överväganden” är subjektiva kriterier som ändå spelar roll i beslut som handlar om kvalitet. Vidare nämner Strannegård upphandlingens problematik. Han säger att ”när stat och kommun gör upphandlingar – krävs att kvalitet, med precision, definieras.”²³

Liksom Strannegård beskriver omätbara värden har Kress och van Leeuwen fångat ett teoretiskt angreppssätt i bildanalyskonceptet i sin bok *Reading images*.²⁴ Utifrån deras diskussioner kring semiotiska begrepp vill jag peka på värden som skulle kunna beskrivas men marginaliserats eftersom de innehar en subjektivitet.

Inredningsarkitektur har till skillnad från byggnadsarkitektur en annan skala av sammanhang som i min utredning vill belysa. Kress och van Leeuwen talar om multimodalitet.

En teoretisk metod som beskriver ett sätt att analysera och beskriva rumsliga sammanhangs komplexitet är genom att använda sig av bildkompositionsanalysen i konceptet *inramningsvärde, informationsvärde, attraktionsvärde och tolkningsvärde*. Metoden förklarar hur avbildade element – bilder, människor, platser och saker ges visuella värden (visuell grammatik) av större eller mindre komplexitet genom sina sammanhang och sina kommunikativa egenskaper. Detta beskrivs vidare i mitt analyskapitel.

I propositionen *Framtidsformer* från 1998 beskrivs den komplexitet som utformningen av en byggnad och dess interiör innehåller.²⁵ Man poängterar att det är fråga om ”en helhet och ett sammanhang”. Även i propositionen *Politik för gestaltad livsmiljö* från 2017 talas det om vikten av sammanhang, men inredning nämns endast med ett ord i samband med vårdlokaler.²⁶ Yrkesbeteckningar som arkitekt, designer, konstnär eller landskapsarkitekt, stadsutveckling, infrastruktur skrivs ut i propositionens texter. Men även regelverk som Plan och bygglagen (PBL) och Riksantikvarieämbetets föreskrifter rymmer inte beskrivningar eller formuleringar kring inredningsarkitekturen i sig.

²¹ Lars Strannegård, 2007.

²² Strannegård, 2007, s.10.

²³ Strannegård, 2007, s.13.

²⁴ Gunther Kress & Theo van Leeuwen, *Reading images : The grammar of visual design*, 2nd ed., Routledge, NY, 2006, s 177.

²⁵ Proposition 1997/98:117 *Framtidsformer*

²⁶ Proposition 2017/18:110 *Politik för gestaltad livsmiljö*

Design teori, möbelklassiker och exponering

Jag vill med denna del i min utredning belysa teorier kring upprepningar och trygghet i igenkänningen av produkter kan göra dem till designklassiker. Med uttryck som designklassiker, ”klassikerfiering”, ”mediering”, skapas ikoner som får ett symbolvärde. Ikonerna marknadsförs i porträttliknande fotografier och i media som har en hög spridningsgrad. Kjetil Fallan har i sin bok *Scandinavian design – alternative histories* beskrivit problematiken kring hur media skapar ikoner och sk. möbelklassiker.²⁷ Han konstaterar att media har en stor del i skapandet av tex. en möbelklassiker. Anna Wahlöö beskriver ett liknande fenomen i sin avhandling *Att göra en klassiker*. Hon menar att möbelklassiker ”skapas av maktstrukturer i kultursamhället”.²⁸ Ytterligare en del i detta stycke analyserar jag möbeldesign utifrån ett formgivningsperspektiv vilket kan sättas i relation till nästa stycke om hållbarhetsperspektivet.

Cirkulär ekonomi och hållbarhet

Hållbarhet kan vara en kvalitet, det vill säga möbelns design och konstruktion och resursekonomiskt agerande i lokalanpassningsprocessen ökar produktens livslängd. IVL Möbelinstitutet har sammanställt både en rapport om återbruk av inredning och en vägledning i vad man kan ta hänsyn till i bygg- och verksamhetsprocessen för att få en mer hållbar inredning.²⁹ RISE har även de konstaterat i sin rapport som belyser hållbarhet för offentliga möbler vid cirkulär affärsmodell. De nämner liksom IVL komplexiteten i processen som ”att ta ett livscykelperspektiv på kostnaderna, t.ex. att en kund inte bara beaktar inköpspris utan alla kostnader att införskaffa, inneha, hantera och avyttra sina möbler.”³⁰ De visar återigen på den komplexitet som inredningens sammanhang skapar och de olika aktörer som är inblandade. Delar i IVL’s rapport är till viss del svåra att applicera på offentlig inredning, det vill jag diskutera, till exempel vilka parametrar man ska väga in för att få en långsiktigt hållbar inredning.

Tidigare forskning

Forskningsläge, det talas om hållbara städer, hållbara transporter, hållbara upphandlingar och hållbara produkter. Men vad är en ”hållbar rumslighet”, en hållbar inredning eller möbel ur ett kvalitetsperspektiv? Den forskning jag har valt ut har två saker gemensamt med min undersökning. De talar om den estetiska utformningen av våra miljöer och om den kvalitet som ger långsiktig hållbarhet i mänskligt och arkitektoniskt sammanhang.

²⁷ Kjetil Fallan, *Scandinavian design - alternative histories*, Berg publishers, Oxford, 2012.

²⁸ Anna Wahlöö, *Att göra en klassiker - studie av fenomenet moderna möbelklassiker i en samtida svensk kontext*, Brutus Östlings Bokförlag Symposium, Lund 2017, s.221.

²⁹ IVL Svenska Miljöinstitutet Rapport B2324, 2018 och B2352, 2019.

³⁰ RISE, SP Rapport 2017:32, s. 41.

I boken *I Rummets kraftfält* av Johan Örn skriver han om den moderna svenska arkitekturen och inredningen som kom till under senare delen av 1900-talet.³¹ Han belyser det sammanhang som jag nämner i min undersökning och talar om ett förhållningssätt hos den tidens arkitekter. Han ger en djupare analys av hur den tidens arkitekter arbetade med rum, inredning och konst för att skapa en helhetsupplevelse i byggnaden. Vid denna tid skapades inredningar till ett antal, i nutid symboliska byggnader och verksamheter som bla. det provisoriska Riksdagshuset i nuvarande Kulturhuset, Riksbanken, Medborgarhuset i Örebro, Operakällaren och Jernkontorets ombyggnad för SEB's räkning. Örn skriver bla. om "tidlösheten som ideal" och hur arkitekterna (oftast var det arkitekten som ritade både byggnad och interiör) beskrev sitt arbetsätt genom "den kombinerade helhetssynen - ambitionen att rita alla delar - med vad som skulle kunna kallas ett vardagligt formspråk."³²

Även Eva Eriksson beskriver i sin bok *Den moderna stadens födelse* en föregångare till Örns tolkning om arkitekten som "allkonstnär". Hon skriver om det täta samarbetet kring utformningen av byggnader runt sekelskiftet.³³

Magnus Rönn har i sin essäsamling *En fråga om kvalitet* skrivit om kvalitetsbegreppet i arkitektursammanhang.³⁴ Om föremål är praktiska, effektiva eller ekonomiska - den typen av kvalitetsbedömning kan ge ett kalkylerande intryck. Däremot beskriver han att den som uttrycker en kvalitetsbedömning grundad på något "bra, passande, originellt eller värdefullt hos ett föremål anses styrd av känslor".³⁵ Han talar vidare om begreppet i arkitektursammanhang och kopplar till kvalitetsbegreppets idéhistoriska perspektiv – "förnuft och känsla, eller om man så vill, vetenskap och konst".³⁶

I Jonna Bornemarks bok *Det omätbaras renässans* är det viktigt med balansen mellan "ratio och intellectus" (rationella mätandet och mänskligt omdöme).³⁷ Hennes bok är en kritik mot att allt måste mätas och hon myntade begreppet "förpappring". Hon hävdar att mätandet och räknande har gjort vårt samhälle omänskligt och det inte finns utrymme för mänskligt omdöme och eftertanke.

Kjetil Fallan har sammanställt ett antal artiklar i sin bok *Scandinavian design – Alternative histories* där jag tagit fasta på resonemang kring "mediating" att produkter som frekvent syns i media får ett designvärde och därmed ett högt ekonomiskt värde. Han beskriver processen

³¹ Johan Örn, *I rummets kraftfält*, Arkitektur förlag, Stockholm, 2007.

³² Örn, 2007, s. 211.

³³ Eva Eriksson, *Den moderna stadens födelse*, Ordfronts förlag, Stockholm, 1990.

³⁴ Magnus Rönn (red), *En fråga om kvalitet*, Santérus förlag, Stockholm, 2007.

³⁵ Rönn, 2007, s.7.

³⁶ Rönn, 2007, s.8.

³⁷ Bornemark, 2018, s. 77 och s. 139.

kring hur konsthantverk som möbelkonsten, kunde få ett skydd som liknar skyddet för konstföremål (ett lagmässigt produktskydd) under 1960 talet i Danmark.³⁸

Anna Wahlöö hävdar i sin avhandling *Att göra en klassiker* att klassikerbegreppet är svårt att precisera. Hon har studerat fenomenet ”moderna möbelklassiker i en samtida svensk kontext”. Hon talar om en ”klassikerfiering” av produkter som kan jämföras med Fallans uttryck ”mediering”. Vidare uttrycker Wahlöö i sin bok även det ekonomiska intresset som finns hos producenter, leverantörer, formgivare och andra intressenter. Det kan användas som ett försäljningsargument för att höja värdet på produkten. Hon menar även att klassikerfieringen har medverkat till att skapa en ej helt riktig bild av designhistorien.³⁹

IVL Svenska Miljöinstitutets (IVL) rapport om *Återbruk av möbler och interiöra byggprodukter* är en studie som är relevant med aktuellt material för uppsatsens övergripande avsikter. Syftet med studien var att utvärdera effekterna av att återbruka möbler och fasta interiöra byggprodukter.⁴⁰ Författarna till studien har också utvecklat en arbetsguide *Arbetsätt för ökat återbruk i lokalanpassningar* som ska underlätta återbruk av produkter i samband med lokalanpassningar.⁴¹ IVL's egna lokalanpassning har använts som fallstudie för utvärdering. Även en rapport från RISE har studerats och den belyser ”på vilket sätt den miljömässiga, sociala och ekonomiska hållbarheten för offentliga möbler ändras när man går från linjära till (mer) cirkulära affärsmodeller.”⁴²

Disposition

Uppsatsen består, förutom inledning och avslutning, av fyra olika delar *Arkitekturens sammanhang, Kvalitetsperspektiv, Designteori* och *Cirkulär ekonomi*.

I *Arkitekturens sammanhang – ägarperspektivet, två dimensioner*, belyser jag ägarperspektivet och följderna av de ekonomiska barriärer mellan fastighetsägare och hyresgästens organisation som uppstår då interiörer och inredning ska förvaltas och då det ska fattas beslut om långsiktiga underhållsåtgärder eller hyresgäst Anpassningar.

I *Kvalitetsperspektiv - beskrivning, program och propositioner*, undersöker jag var man som inredningsarkitekt både på beställar- men även på konsultsidan kan hitta stöd i lagtexter och regelverk för beskrivande och därmed bevarandet av design och kvalitet i den lösa inredningen.

³⁸ Fallan, 2012, s.35.

³⁹ Wahlöö, 2017, s.13.

⁴⁰ IVL Svenska miljöinstitutet, Rapport B2324 - Återbruk av möbler och interiöra byggprodukter, Stockholm, 2018.

⁴¹ IVL Svenska miljöinstitutet, Rapport B2351 - Arbetsätt för ökat återbruk i lokalanpassningar, Stockholm, 2019.

⁴² RISE, Hållbarhetsanalys av cirkulära möbelflöden, SP Rapport 2017:32, 2017.

I *Designteori – möbelklassiker, exponering*, analyserar jag utifrån mitt material vad som gör att en möbel kan vara bevarandevärdig och varför eller vilka parametrar som gör att den fått ett symbolvärde.

I *Cirkulär ekonomi – hållbarhet och ekonomiska barriärer*, utifrån en rapport från Miljöinstitutet belyser jag komplexiteten i avgörandet då nya interiörer skall utformas med en större mängd befintlig lös inredning.

2. ANALYS OCH DISKUSSION

Arkitekturens sammanhang – ägarperspektivet, två dimensioner

Som jag skriver i mina tidigare delar av utredningen är helhet och sammanhang en väsentlig del i möjligheten att bevara inredningsarkitektur och därmed få en mer hållbar attityd kring möbelprodukter. Örn beskriver i sin bok *I rummets kraftfält* att under den senare delen av 1900-talet byggdes symbolbyggnader, där ett tätt samarbete mellan olika discipliner skapade ett sammanhang i byggnaden.⁴³ I dessa projekt var oftast byggnadsarkitekten även inredningsarkitekt. Även Eriksson beskriver i sin bok *Den moderna stadens födelse* en föregångare till Örns tolkning om arkitekten som ”allkonstnär.”⁴⁴

Fastighetsägaren har en process för byggnation där denne handlar upp arkitekttjänster för byggnadsuppgiften och bland annat beställer byggnadens gestaltungsprogram. Fastighetsägare som Statens Fastighetsverk(SFV) och Akademiska hus (AH) förvaltar bland andra regeringsbyggnader, kulturbyggnader, universitetsbyggnader osv. över hela Sverige. Det vill säga de har en stor vana vid om- och nybyggnation och tydliga rutiner och förvaltningsprocesser.⁴⁵ De äger fastigheten men de äger oftast inte inredningen. Hyresgästen som i egenskap av lokalbrukare betalar fastighetsägaren för en så kallad hyresgästanpassning (lokanpassning) eller om- och nybyggnad. De besitter ofta *en* byggnad och har ingen större vana vid förändringar och ombyggnader, här finns oftast inte rutiner eller processbeskrivningar för en hyresgästanpassning då detta inte är frekvent förekommande hos en hyresgäst. Hyresgästen investerar i inredningen och har behov av interiörens gestaltungsprogram men även relationshandlingar och förvaltningsverktyg som beskriver inredningsarkitekturen som de investerat i. Dessa två perspektiv fastighetsägarens och hyresgästens ställer olika krav på kunskap, kommunikation och förankring som mina respondenter nämner i sina intervjuvar. Genom gränsdragningen mellan byggnadens (och därmed fastighetsägarens) arkitekt och hyresgästens inredningsarkitekt försvåras samarbetet. Både Akademiska hus som hyresvärd och Domstolsverket som hyresgäst möjliggör samarbetet mellan byggnadsarkitekt och inredningsarkitekt i ett relativt sent skede i processen. I mina intervjuer förstärks bilden av sent skede för inredningskonsulters deltagande både i ny-, ombyggnads och förvaltningsprocesser.⁴⁶ De uttrycker att detta gör att förutsättningarna för ett långsiktigt hållbart sammanhang i byggnaden blir otydligt och splittrat och att det försvårar ett gestaltungsarbete med helhetsfokus.

⁴³ Örn, Stockholm, 2007, s.11,s.12.

⁴⁴ Eriksson, Stockholm, 1990, s. 202.

⁴⁵ Akademiska hus – Projekthandledning för hyresgäster , <https://www.akademiskahus.se/vara-kunskapsmiljoer/publikationer/alla-publikationer/?publikationsid=2358> , s. 10

⁴⁶ Respondenter i mina intervjuer Stockholm, 2019.

I tidskriften *Fastighetsnytt* beskrivs en trend inom fastighetsförvaltning och drift, en rörelse mot ökande insatser inom förvaltning av fastigheter.⁴⁷ Inredningsarkitekter har en väsentlig roll inom förvaltning av interiörer. Det kan låta bakåtsträvande och trist, men dock rör vi oss mot ett sparande på resurser vilket gör att vi bör ta vara på det möbelbestånd som upphandlats. Som nämnts i både mina intervjuer och i viss mån påpekas även i Örns, Wahlöös och Fallans texter, är det ett modernt kulturarv som behöver kunskap, beskrivningar och förvaltningsresurser för att kunna bevaras.

”Att se över befintliga resurser och förvalta eller utveckla dem med genomtänkta insatser är en väsentlig del av hållbarhetsaspekten” uttrycker respondent Bodil Johansson-Hellström.⁴⁸

Inredningsarkitekterna är leverantörer av material som gestaltningsprogram, projekteringsunderlag och underlag för förvaltning av inredning. Mina respondenter Anna Cyrén och Molly Möller talar om att gränsdragningen mellan fastighetsägaren och hyresgästen hos offentliga verksamheter kan försvåra skapandet av en sammanhållen inredning.⁴⁹ Kontraktsskrivning och hyresavtal reglerar gränsdragning både i program- och projekteringskedet. Det gör att inredningsplaneringen kommer in mycket sent i en ny-, ombyggnad eller hyresgäst Anpassning. Det gör i sin tur att inredningens sammanhang och dialog med byggnaden blir svår att skapa. Det vill säga den dialog som skapar ett mervärde och får inredningen att framstå som välstuderad och anpassad alltså långsiktigt hållbar. ”Samarbetet mellan fastighetsägarens byggnadsarkitekt och hyresgästens inredningsarkitekt är väsentlig i ett tidigt skede”, säger Möller.⁵⁰

Alla respondenter har en gemensam syn i att ett stort värde ligger i inredningens gestaltning och dess sammanhang. Karin Ekholm säger att ”Ofta är möblerna framtagna med en tydlig arkitektonisk helhetsgestaltning där inredningen ingår.”⁵¹ Vidare utvecklar Johansson-Hellström detta med att berätta om stolen *Opalen* designad av Börge Lindau och Bo Lindekrantz 1972. Den ritades specifikt för kvarteret *Loen*, en byggnad i regeringskvarteren ritat av arkitekt Niels Tesch. Stolen är nu åter placerad i byggnaden efter dess renovering. Både Ekholm och Johansson-Hellström som befinner sig i Riksdagens hus respektive Regeringskvarteren (det vill säga som hyresgästens beställare) anger även ett värde i att försöka behålla möbler i den byggnad de ursprungligen placerades vid tillblivelsen. Johansson-Hellström nämner även att möblerna har en ”lågmedel design som klarar ögats slitage” och Ekholm uttrycker detta med att ”möblerna känns aktuella över lång tid.”⁵² Det sammanfattar på

⁴⁷ Anders Jennische, Hett läge för medarbetare inom förvaltning, *Tidskriften Fastighetsnytt*, nr. 4, 2019, s.135

⁴⁸ Respondent Bodil Johansson-Hellström, Regeringskansliet (2019-12-16)

⁴⁹ Respondenter Anna Cyrén, Molly Möller, Murman arkitekter (2019-12-13)

⁵⁰ Respondent Möller, (2019-12-13)

⁵¹ Respondent Karin Ekholm, Riksdagen (2019-12-10)

⁵² Respondenter Johansson-Hellström och Ekholm, (2019-12-16 och 2019-12-10)

ett bra sätt det jag kommit fram till i min undersökning. Den sammanvägda helhetsgestaltningen väger tungt i interiören. Örn förklarar i sitt stycke *Helhetsyn och vardagsspråket* att ”det tycks som om arkitektens personlighet och starka grepp om helhet och detaljer inte fick märkas.”⁵³ Här uttrycks även den komplexitet i inredningsarkitekturen som jag velat belysa dvs. att de svårbeskrivliga värden som skapas i rumsgestaltning och dess flyktighet (att den rör på sig, flyttas) gör den ömtålig och svår att förvalta. Följden blir då att den generellt sett anses mer kortlivad. Jag vill dessutom tillägga att det är svårt för inredningsarkitekten att hävda bevarandevärden då dessa inte anges i något regelverk. Som jag konstaterar i stycket nedan att regelverk med status i branschen innefattar oftast inte inredningsarkitektur. Ekholm nämner att förståelsen för att ”inredningen hänger ihop” har ökat bland Riksdagens olika verksamheter för att man återskapat den kvalitet de ursprungliga miljöerna hade.⁵⁴ Hon säger vidare att ju mer en inredning plockas isär desto större risk för att harmoni och lugn i inredningen försvinner.

Som jag tidigare nämnt finns det en annan skala i inredningsarkitektur som ger inredningens gestaltning ett nästan funktionestetiskt sammanhang. Kress och van Leewen arbetade med en metod som beskriver ett sätt att analysera och beskriva rumsliga sammanhangs komplexitet.⁵⁵ Deras beskrivning av värden kan appliceras på den teori jag använt i min undersökning. Mina respondenter beskriver sitt arbete med likande termer av sammanhang. Med dessa konceptuella begrepp beskrivs de omätbara värden som även Rönn och Strannegård skrivit om i sina böcker. Kress och van Leewens förklaringsmodell:

- Inramningsvärde (framing values) – kan beskrivas som förbindelsen mellan volymer i rummet ”connectivity between elements in space”, starka inramningssignaler ger större avstånd mellan volymer och svagare länkar mellan dem, de blir isolerade informationsbärare.
- Informationsvärde (information values) – beskriver hur volymer är placerade i rummet för att ge dem ett speciellt värde. Horisontellt riktade, vertikalt riktade, framför, bakom i centrum eller periferin av rummet.
- Attraktionsvärde (salience value) – objekten får ett attraktionsvärde och skapar därmed nivåer av betydelse i rummet genom färgen, storleken, skarpheten och positionen i rummet (i förgrunden, bakom i centrum, i periferin).
- Tolkningsvärde (reading path) – hur ett rum är designat, gestaltat för att reglera eller uppmuntra till att röra sig runt i rummet, rummets logistik.

Vi skapar mening och trygghet i rum genom att klassificera världen och relatera den information vi stöter på till vår tidigare erfarenhet. På så sätt skapar vi nya mönster och ny förståelse av vår omgivning.

⁵³ Örn, 2007, s. 211.

⁵⁴ Respondent Ekholm, (2019-12-10)

⁵⁵ Kress & van Leeuwen, 2006, s.177.

Jag vill påstå att berättelsen och gestaltungsbeskrivningen av en inredning är väsentlig för att kunna skapa förståelse och förvalta lös inredning både genom att behålla den i dess byggnad men även för att på ett genomtänkt sätt kunna återanvända den på en ny plats. Parametrar som de ”omätbara” det vill säga det rumsliga sammanhanget, historiska värden, proveniens, formgivare och konstruktion på enskilda produkter kommer att betyda mer i framtida inredningsarkitektur. Dessutom håller en inredning längre om de som slutgiltigt skall vistas i den får veta mer om dess tillkomst det vill säga blir involverade. Respondent Johansson-Hellström uttalar detta på ett tydligt sätt med sin erfarenhet från Regeringskansliet:

Information till användaren/verksamheten är en viktig del i livslängden på lös inredning. Att skapa ett tydligt inredningskoncept som är läsbart för alla gör den långlivad. Möbler är produkter nära människan, en stol sitter man på varje dag.⁵⁶

Kvalitetsperspektiv - beskrivning, mätbarhet, program och propositioner

I propositionen *Framtidsformer – Handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design* från 1997/98 står följande:

... estetisk omsorg är en viktig del av arbetet med kvalitetssäkring vid byggande och formgivning och därför ingår som en viktig del i samhällets resurshållning. Miljöer och produkter som utformas med omsorg om såväl materiella och sociala kvaliteter som estetisk kvalitet har större förutsättningar att brukas med varsamhet. Det ger ökad livskvalitet men också en förlängd materiell livslängd.⁵⁷

Detta citat visar på en gemensam syn gällande kvalitetsaspekter i inredning som jag samlat i mitt referensmaterial. Det ger en tydlig bild av att utformning med omsorg och varsamhet i förvaltning ökar livslängden på det vi skapar. I IVL's rapport, i mitt intervjumaterial och min analys av produktkvalitet visar att man i inredningssammanhang siktar mot att dessa värden tillvaratas. Dock kan jag se att det finns en svårighet att, som nämnts tidigare av mina respondenter, hänvisa till regelverk gällande inredningsarkitektur. I propositionen beskrivs även den komplexitet som utformningen av en byggnad och dess interiör innehåller.

Ofta är det frågan om krav och behov som står i motsats till varandra som skall vägas samman till en väl fungerande helhet: funktion, brukbarhet, hushållning med naturresurser, god gestaltning, för ändamålet anpassad teknik och kostnadseffektivitet. I god arkitektur, formgivning och design finns det helhet och sammanhang.⁵⁸

⁵⁶ Respondent Johansson-Hellström, (2019-12-16)

⁵⁷ Proposition 1997/98:117_ Framtidsformer, s. 54

⁵⁸ Proposition 1997/98:117, s. 11

Jag skulle vilja påstå att projekteringen av lokaler och inredning bör ta avstamp i Riksdagsbeslutet om handlingsprogrammet *Framtidsformer*, som är ett arkitekturpolitiskt program på nationell nivå. Jag ser det som att gestaltningsprogram skulle kunna fungera som praktiskt tillämnning av propositionen i projektprocessen. Men regeringspropositioner är generella och beskriver inget direkt tillvägagångssätt eller processbeskrivningar. De ger heller inte några råd om till exempel den skala som inredningsarkitektur verkar i.

I Kristina Tidäng och Helena Westholms bok *Kvalitetsdokument för gestaltning och miljö* poängteras komplexiteten i planeringsprocessen och att det, som mina respondenter påpekar, är många parter involverade i en byggprocess.⁵⁹ Det finns behov av både målbeskrivningar men även dokumentation kring värden som arkitektonisk kvalitet. Både respondent Ekholm och Johansson-Hellström nämner vikten av gestaltningsbeskrivningar för att på så sätt kunna förvalta en inredning.⁶⁰

Med de förändringar i planeringsprocessen som följt av PBL och avregleringen har ansvaret för bebyggelsens utformning kommit att involvera flera parter i processen. Det har uppstått ett behov av nya ”måldokument” som kan kommuniceras bland deltagarna. I större byggnadsprojekt kan gestaltningsprogram ingå i handlingarna som ett kvalitetsreglerande dokument vid upphandling och byggande.⁶¹

I ovanstående citat och referenser kan man märka att det ofta endast talas om den byggda miljön, arkitektens gestaltning vid fastställande av ramverk som de i PBL och ovan nämnda propositionen (min analys). Jag anser att det inte uttalas tydligt i något regelverk hur man skall upprätthålla och förvalta inredningsarkitektens värdeskapande sammanhang. Det gör det svårt för inredningsarkitekter att hänvisa till fakta för att hävda bevarande av inredningens helhet och designkvaliteter. Men i propositionen ”*Politik för gestaltad livsmiljö*” Prop. 2017/18:110 från 2018 kommer en utvidgning av begreppet med formuleringar som:

Till skillnad från sin föregångare baseras dagens arkitektur-, form- och designpolitik på begreppet gestaltad livsmiljö, vilket omfattar bland annat stadsbyggnad, arkitektur, form, design, konst och kulturarv.⁶²

Dessutom nämner man att det är ”En politik som på ett tydligt sätt tar utgångspunkt i människan och hennes livsmiljö.” Det tolkar jag som att en miljöpsykologisk aspekt är relevant vilket ytterligare förstärker den inre rumsgestaltningens värde. Dock talas det återigen inte

⁵⁹ Kristina Tidäng, Helena Westholms, *Kvalitetsdokument för gestaltning och miljö*, Arkus, Stockholm, 2008

⁶⁰ Respondenter Johansson-Hellström och Ekholm, (2019-12-16 och 2019-12-10)

⁶¹ Tidäng och Westholm, 2008, s.14

⁶² Proposition 2017/18:110, 2018

direkt om inredningsarkitektur men om gestaltning av inre miljö. Även i citatet nedan. nämner man flertalet discipliner men ej inredningsarkitekten.

Att leda den processen är arkitektens, designerns eller i vissa fall konstnärens särskilda yrkeskompetens och uppgift.⁶³

Under 2000-talet drivs en större kraft mot att förvalta det man har och en ökad personaltäthet förutspås på förvaltningsavdelningar.⁶⁴ Vidare kommer det att bli alltmer viktigt att dokumentera mer av de intentioner och mål som beskrivits under processen av nybyggnation eller ombyggnation av fastigheter. Som Jan Molander skriver i sin artikel i Arkitekten att det är viktigt att ha :

...bättre dokumentation av vad man ursprungligen velat åstadkomma, och att den sedan följs upp vid de återkommande ingrepp som alltid sker. Informationen kan ingå som ett kvalitetsdokument i berörda aktörers kvalitetssystem.⁶⁵

En fastighetsförvaltares utbildning är mellan två till två och ett halvt år.⁶⁶ Det finns ett stort urval av utbildningsföretag som har utbildningen. En fastighetsförvaltare ska se till ”att fastighetens ekonomi utvecklas enligt mål och planer” samt att hen ”initierar upphandling och uppföljning av konsulter och entreprenörer”. Det fokuseras på ekonomiskt mätbara värden i utbildningen. Men förvaltare har inte ett ansvar för hyresgästens inredning och invändiga kvaliteter. Det gör att det kan skapas behov av en förvaltning även hos hyresgästen. Alternativt (vilket ofta sker i nuläget) att en fastighetsägare rådger sin hyresgäst. Utbildningen till inredningsarkitekt är 5 år. Det finns två skolor som har den utbildningen i Sverige.⁶⁷ Det är problematiskt då det i framtiden kan finnas behov av en mer fördjupad kunskap om interiöra miljöer deras sammanhang, kunskap om vad som kan ses som värdefullt att bevara och underhålla i tider av hållbarhetskrav och förändringsiver. Sakkunskapen nämner en av mina respondenter Eidsaunet som väsentligt i framtida inredningsprocesser.

Utvalda offentliga byggnader som är över 100 år är Statliga byggnadsminnen.⁶⁸ Dessa har ofta ett så kallat vårdprogram som utformas av antikvarie, arkitekt och flertalet sakkunniga. Vårdprogram ställer inga krav på den lösa interiöra utformningen och dess fortlevnad, endast

⁶³ Proposition 2017/18:110, 2018, s.3

⁶⁴ Anders Jennische, Hett läge för medarbetare inom förvaltning, Tidskriften Fastighetsnytt, nr. 4, 2019, s.135

⁶⁵ <https://arkitekten.se/debatt/viktigt-fora-kunskap-vidare-till-nasta-led?sfns=mo> , 2019-11-05 (2020-01-07)

⁶⁶ <https://www.yhutbildningar.se/skola/fastighetsakademien/fastighetsforvaltare-614833> (2019-12-27)

⁶⁷ [https://www.arkitekt.se/att-bli-och-vara-inredningsarkitekt/\(2020-01-07\)](https://www.arkitekt.se/att-bli-och-vara-inredningsarkitekt/(2020-01-07))

⁶⁸ RAÄ – Riksantikvarieämbetet – Byggnadsminne <https://www.raa.se/hitta-information/bebyggelseregistret-bebr/forteckning-over-statliga-byggnadsminnen/> (2019-12-30)

på byggnadsanknutna delar av fast karaktär såsom tak, fönster och fasader. Verksamhetsförändringar gör att det sker förändringar i byggnadernas interiörer. Då jag frågar mina respondenter, inredningsarkitekterna från Riksdagen, Regeringskansliet, Murman arkitekter och Spektrum arkitekter ser de ett större behov av dokumentation av inredningar och framhåller värdet av ett program som stöd i ett bevarande av inredningens utformning och produktval. Riksantikvarieämbetets (RAÄ) regelverk rymmer inte beskrivningar eller formuleringar kring inredningsarkitekturen i sig. Vid min kontakt med RAÄ svarar utredaren Cathrine Mellander-Backman följande:

Kulturmiljövården har länge brottats med problematiken att skydda lös inredning i kulturhistoriskt värdefulla fastigheter... det är främst fast inredning som kan skyddas och då är det även särskilt utpekade i skyddsbestämmelserna.⁶⁹

Mellander-Backman skriver vidare att frågan om lös inrednings bevarande aktualiserades då fastigheten innehållande Asplundrummet på Nybrogatan 7, skulle ut på försäljning. Rummet är utformat av Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz och innehåller oersättliga originalmöbler.

Uppgåelsen är att själva möblemanget blir kvar på plats men att Sveriges Arkitekter ska ta hand om skötsel och underhåll och även kunna ha visningar ibland. För nyttjanderätten ska den nya fastighetsägaren betala en summa per år, vilken också ska täcka Sveriges Arkitekters försäkring av den numera stöldmärkta inredningen.⁷⁰

Detta bekräftar min tes om att regelverk med status i branschen oftast inte innefattar den lösa inredningen, det vill säga inredningsarkitektur. Respondenterna Johansson-Hellström och Cyrén är samstämmiga i mina intervjuer och uttrycker att det är av stor vikt att i samarbete med fastighetsägare och hyresgäst ta fram ett så kallat gestaltningsprogram där man kan hänvisa till befintliga regelverk som till exempel regeringens proposition 1997/98; *Framtidsformer*.⁷¹ Gestaltningsprogram är i huvudsak ett kvalitetsprogram där man kan kontrollera att vissa värden uppnås och lever vidare i projektens färdigställda miljöer, det vill säga förvaltas över tid.⁷² Beställare begär programunderlag av sina konsulter och konsulterna berättar att de oftast endast levererar relationshandlingar. Eidsaunet beskriver att de förser beställaren med ett gestaltningsunderlag eller ”en handbok för att ta hand om interiören”. Det är inte alltid

⁶⁹ RAÄ – Riksantikvarieämbetet, Cathrine Mellander Backman, utredare, RAÄ (2020-01-07)

⁷⁰ Annika Jensfelt, Avtalen klara: Så räddas Asplundrummet, 2019-03-29, <https://arkitekten.se/nyheter/avtalen-klara-sa-raddas-asplundrummet/> (2019-12-30)

⁷¹ Proposition 1997/98:117

⁷² Respondenter Cyrén och Johansson-Hellström (2019-12-13 och 2019-12-16)

beställaren använder sig av denna.⁷³ Men både Eidsaunet och Cyrén nämner att beställare hör av sig en tid efter avslutad hyresgäst Anpassning för att få hjälp vid nya förändringar. Bägge de statliga beställarna Ekholm (Riksdagen) och Johansson-Hellström (Regeringskansliet) anger att de i sin beställning till konsulterande inredningsarkitekter uppmanar dem att återanvända befintligt möbelbestånd i så stor utsträckning som möjligt. Ekholm berättar att Riksdagen tagit initiativ till "Vårdprogram för inredning."⁷⁴ Hon säger att det gäller den lösa inredningen och inredningar med högt kulturhistoriskt värde, de ska bland annat följa rådgivande formuleringar som till exempel "Såväl underhåll som ändringar i dessa delar kräver ingående studier och väl underbyggda åtgärder." På Regeringskansliet berättar Johansson-Hellström att man i större projekt beställer ett utökad program med så kallade typrumsritningar, mängdförteckningar och även bildmaterial på produktval.

Det faktum att dessa två mönsterbildande institutioner, Riksdag och Regering omhändertar sina inredningar på ett föredömligt sätt behöver inte betyda att annan offentlig inredning får samma hänsynfulla vård. Jag har inget konkret exempel på detta, men mina respondenter uttrycker att det finns en okunnighet hos beställare, det vill säga hyresgästen och därmed förvaltaren i att omhänderta inredning på ett långsiktigt hållbart sätt. Det kan i sin tur vara en orsak till att hyresgästen, som jag nämnt tidigare, ofta är en förstagångsbeställare.

I boken *En fråga om kvalitet* – redogör red. Rönn för huruvida meningsskiljaktigheterna är i förhållande till begreppet arkitektonisk kvalitet. Rönn skriver "Ett första steg för att underlätta kommunikation om kvalitet är att analysera begreppet, peka ut grunden för kvalitetsbedömningar och redovisa kvalitetshöjande åtgärder som kan antas leda till önskat resultat."⁷⁵ Hans påstående bevisar svårigheten i att skapa strategier för arkitektonisk kvalitet och hur svårt blir det då inte att göra detta för den interiöra kvaliteten. Den lösa inredningen och dess sammanhang som ofta får en styvmoderlig behandling och inte tillskrivs någon bevarandestrategi (min analys). Ordet inredningsarkitektur, eller för all del yrket inredningsarkitekt, nämns oftast inte i regelverk med status i branschen. Vidare nämner Strannegård upphandlingens problematik i sin bok *Den omätbara kvaliteten*. Han säger att "när stat och kommun gör upphandlingar – krävs att kvalitet, med precision, definieras".⁷⁶ Där ser jag en svårighet för inredningsarkitekter då det blir ett slags "moment 22" i att just "definition av precision" i inredning och rumsliga sammanhang anses som omätbara och därmed svåra att beskriva. Lars Strannegård beskriver komplexiteten i att mäta icke fysiska egenskaper som mellanrum och sammanhang.

⁷³ Respondent Eidsaunet (2019-12-13)

⁷⁴ Annika Jensfelt, Pilotprogram ska ge bättre vård av statliga inredningar, 2017-01-18, <https://arkitekten.se/nyheter/pilotprogram-ska-ge-battre-var-d-av-statliga-inredningar/> (2019-12-30)

⁷⁵ Rönn, 2007, s.41.

⁷⁶ Strannegård, 2007, s.13.

Kvalitet är ett begrepp där både mätbarheter och omätbarheter måste rymmas. ...Varje försök att mäta ett värde innebär samtidigt att de ouppmätta värdena förefaller vara mindre viktiga.⁷⁷

Strannegårds text styrker min teori om att sammanhanget ger kvalitet åt en byggnad men att de sammanhang som inredningsarkitekten skapar ofta är omätbara och därmed svåra att beskriva. En av essäerna i Strannegårds bok är skriven av inredningsarkitekten och designprofessorn Kerstin Sandin-Bülow. Hon menar att kvalitet kan upplevas utan att kunna mätas. Hon beskriver att ”förmågan att bedöma kvalitet utvecklas genom träning, engagemang och intresse”.⁷⁸ I designprocesser kan kvalitetsaspekten ingå i alla skeden. Det är i mellanrummet mellan ting och människor som kvalitet skapas. Hon uttrycker att man som inredningsarkitekt med utbildning i de olika faserna och verktygen i projekteringsprocessen kan skapa förutsättningar för en sammanhållen kvalitet i inredningen och miljöns formgivning. Här ser jag en beröringspunkt med Bornemarks bok *Det omätbaras renässans* som utkommer 10 år senare, där hon resonerar kring att mätandet tagit över och fått för stor påverkan i vårt samhälle.⁷⁹ Det som låter sig mätas existerar och det omätbara är därmed mindre viktigt. Hon skriver ”vi måste ge plats åt erfarenhet, professionell kunskap och reflektion. Vi måste ge plats åt det omätbara.”⁸⁰ Det är komplexiteten i dessa uttalanden som jag försöker förklara i min diskussion om omätbarhet och mätbarhet i de verktyg och effekter som skapar designkvalitet.

Design teori – möbelklassiker, exponering och formgivning

Möbler är som sagt tid- och trendkänsliga men finns det något som kan vara mer bestående designmässigt? Det är en av mina frågeställningar i utredningen.

I boken *Att göra en klassiker* skriver Anna Wahlöö att :

...möbelklassikers referensramar görs i vår egen samtid, i en tid då nymodernismens och minimalismens ideal varit rådande. Klassikerbegreppet betecknas ofta med något som har ett ”bestående värde”. Det borgar för kvalitet och uthållighet.⁸¹

Hon berättar vidare att det i stort handlar om en norm ett ideal och om god smak, om att vara välkänd och populär och om objektifiering och idealisering. En av orsakerna till att möbler får ett designvärde eller blir till klassiker kan vara att det skapas en ”medial aura” kring föremålen.⁸² Även Fallan beskriver detta fenomen med beteckningen ”mediering” om att en

⁷⁷ Strannegård, 2007, s.10-11

⁷⁸ Strannegård/ Sandin-Bülow, 2007, s.60

⁷⁹ Jonna Bornemark, *Det omätbaras renässans*, Volante, Stockholm, 2018.

⁸⁰ Bornemark 2018, del av citat från omslagets baksida.

⁸¹ Wahlöö, 2017, s.76

⁸² Wahlöö, 2017, s.27

möbel kan få ett ”klassikervärde” genom att den frekvent syns i media, utställningar och på museer.⁸³ I kapitel elva i Fallans bok beskriver M. Breunig fenomenet med mediering genom sin analys av fotografen K.H. Petersens ”porträttering” av P. Kjaerholms möbler.

Assigning aura or value to mass-produced things as self-legitimate, unique entities was in fact exactly what H.Petersen and Kjaerholm attempted to establish.⁸⁴

Kapitel två i Fallans bok skriver S. Teilman-Lock *What's worth copying is worth protecting* om design och konsthantverk och hur man kan befästa lagmässigt ett produktskydd för en möbel.⁸⁵ Här beskrivs den danska copyright lagen som kom till 1961 då attityden förändrades och även så kallad ”brugskunst” kunde få ett skydd som liknade skyddet för konstföremål. Den möbel som då avgjorde hur skyddet skulle tolkas var PP503 även kallad ”The Chair” designad av den danske möbelformgivaren Hans J. Waegner. Han konstaterar liksom Wahlöö att media har en stor del i skapandet av tex. en möbelklassiker.⁸⁶

Iconic products do not derive their status primarily from their intrinsic properties but that their meaning ... is constructed by how they are mediated in images.⁸⁷

En motsvarighet kan vi finna i Sverige för till exempel just de möbler som tillverkades under modernismen och designades för de symbolbyggnader som Örn nämner i sin avhandling. Han berättar att formgivare under den svenska modernismen var påverkade av de danska möbelformgivarna och att den strama enkla formens ursprung delvis har sin upprinnelse i dansk formgivningstradition.⁸⁸ Örn berättar vidare att möblerna skulle vara neutralt formgivna för att passa in i byggnadens gestaltning och skapa en sammanhållen helhet. Ekholm påvisar detta, hon beskriver att möblerna har en detaljering i sin formgivning som gör dem ”hållbara över tid” och Johansson-Hellström uttrycker det med att det är ”möbler som tål ögats slitage.”⁸⁹

Wahlöö beskriver i motsats till Örn att en möbelklassiker inte uppstår spontant. Hon anser inte heller att det beror på möblernas höga kvalitet utan att en möbelklassiker skapas av maktstrukturer i kultursamhället. Jag vill påstå att båda har rätt, alla möbler som är värda att bevara behöver nödvändigtvis inte vara designklassiker. Men många har blivit det just på grund av ovannämnda höga formgivnings kvaliteter.

⁸³ Fallan, 2012, s.35

⁸⁴ Fallan, 2012, s.188

⁸⁵ Fallan, 2012, s.35

⁸⁶ Fallan, 2012.

⁸⁷ Fallan, 2012, s.11

⁸⁸ Örn, 2007.

⁸⁹ Respondenter Ekholm och Johansson-Hellström, 2019-12-10 och 2019-12-16

Möbelklassiker har fått ett värde i och med deras proveniens dvs. deras historia dess historiska placering. ”Möbelklassikern kan ses som en bärare av vårt historiska arv, liksom en symbol för samtidens estetiska ideal.” skriver Wahlöö.⁹⁰

Ekholm säger att; ”möbler med hög kvalitet går att återanvända, de är aktuella över lång tid.”⁹¹ Vidare beskriver hon Åke Axelssons möbler (som även benämns i Örns avhandling) som bärande både en funktionell men även en estetisk kvalitet.



Bild 2. Bruno Mathsson, Eva 1941



Bild 3. Börge Lindau, Opalen 1965



Bild 4. Åke Axelsson, Gästis 1990

Ovan några av de möbler som återanvänds i Riksdagens och Regeringskansliets byggnader.

Både Ekholm (Riksdagen) och Johansson-Hellström (Regeringskansliet) nämner materialkvaliteter, konstruktions- och designkvaliteter som viktiga kriterier då möbler ska återanvändas vid en ombyggnad. Funktioner som stapelbarhet, omtapetsbarhet och delbarhet för reparation och framtida fraktionering är viktiga kvaliteter. Mått, vikt, ytskikt och massivitet (akustiska egenskaper) kan även ha betydelse. Båda påpekar att det även i konstruktionsdetaljer som är finurligt designade och synliga som gör att dessa möbler överlever en ombyggnad. Ekholm nämner framförallt Axelssons detaljering ”han har utnyttjat materialet till sin fulländning och gjort själva sammanfogningen av möbelns delar till en konst.” Se bildexempel nedan ur boken *Den hållbara formen*.⁹²

⁹⁰ Wahlöö, 2017

⁹¹ Respondent Ekholm, 2019-12-10

⁹² Den hållbara formen – Åke Axelsson, Eklund, Petter, Carlsson bokförlag, 2019

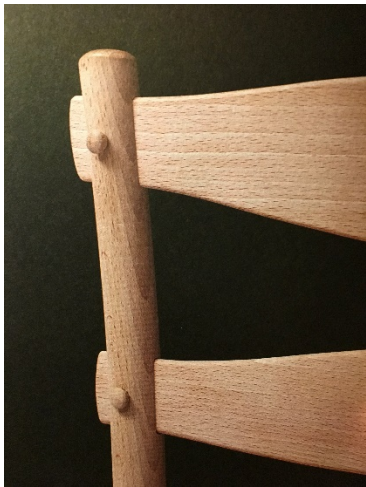


Bild 5. Detalj stol Wood 2009, Axelsson Bild 6. Detalj stol Nymans, 2013, Axelsson Bild 7. Detalj stol S217, 1963, Axelsson

Jag ställde frågan vad ger en inredning ett långsiktigt värde hur kan den bevaras? Ekholm säger att i den offentliga miljön har möbler valts med en hög teknisk kvalitet för att klara slitage. Även Johansson-Hellström beskriver Regeringskansliets möbelbestånd från bland annat 1970-80-talet, som möbler med hög komfort, god ergonomi och hållbarhet över tid. Johansson-Hellström beskriver som Ekholm att värdet på konstruktion och teknisk utformning är viktig, att den består av synliga delar som kan demonteras och att ”stolen då lätt kan renoveras och återanvändas.” Det i sin tur gör den till en hållbar produkt. Både Ekholm och Eidsaunet uttrycker att det även finns ett värde i att ge ny inredning en årsring av äldre produkter. ”De ger dagens moderna inredningar en extra dimension av en berikande kulturhistorisk tidsresa”, säger Ekholm.⁹³

Cirkulär ekonomi – långsiktigt hållbarhetsperspektiv och designkvalitet

FN's globala mål för hållbar utveckling påverkar nu alla myndigheter och företag på olika sätt.⁹⁴ Dessa innehåller bland annat målformuleringar kring ”hållbara konsumtions- och produktionsmönster” samt ”åtgärder för att bekämpa klimatförändringarna och dess konsekvenser.” Myndigheter och företag skapar strategier och arbetar med rutiner för att vara så resurseffektiva som möjligt och kunna underhålla befintliga resurser i större utsträckning. Företag i produktbranschen som leverantörer och producenter skapar möjligheter att sälja ett tjänsteutbud då de sett ett behov av underhåll av möbler och utökar sitt utbud med tjänster som renovering, omtapetsering, återvinning, destruktion mm. Även på produktdesignsidan arbetas det med att skapa produkter som utformas för att kunna underhållas på ett mer effektivt sätt, återbrukas och återvinnas det vill säga möjliga att demontera och sortera.

⁹³ Respondenter Ekholm, Eidsaunet och Johansson-Hellström, 2019-12-10, 2019-12-13 och 2019-12-16

⁹⁴ FN's Globala mål _ https://sv.wikipedia.org/wiki/Globala_m%C3%A5len (2019-12-27)

IVL Svenska Miljöinstitutet har i sin rapport beskrivit sin strategi och delger råd till hyresgäster för hantering av befintlig inredning vid hyresgästanpassningar.⁹⁵ Även RISE uttrycker liknande krav i sin rapport. Där formuleras bland annat det som mina respondenter uttryckt i uppsatsens tidigare delar.

En cirkulär affärsmodell ger inte med automatik en lägre total miljöpåverkan. Det som spelar störst roll är förmågan att öka den faktiska livslängden på produkten. Det är också viktigt att möbler fortsatt designas för att materialen ska kunna återvinnas när möbelen inte längre är i bruk, oavsett om de är gjorda för återbruk eller ej.⁹⁶

I IVL's rapport redovisas med tabeller de mest förekommande möbeltyperna och hur mycket projektet lyckats minska på klimatutsläpp och sparat på inköpskostnader genom återbruk. Skrivbord och stolar har bland annat varit två av de mest förekommande möbeltyperna.⁹⁷ Vidare anges även minskade projektkostnader i form av intäkt vid försäljning av produkter och minskade avfallskostnader. Det berättas också att inköp av begagnade produkter har skett och att viss mängd produkter sänts vidare till en återbruksaktör. Jag vill här förklara att dessa åtgärder kräver en utveckling av inköp- och upphandlingsprocessen för offentliga myndigheter. Det finns juridiska hinder för en myndighet att tex. både köpa och sälja begagnade möbler. Ytterligare en svårighet som mina respondenter uttrycker är det förändrade arbetssätt och ny efterfrågan på andra möbeltyper än de som finns på begagnatmarknaden. Respondenterna nämner att just skrivbord är svåra att återbruka då dessa har en storlek som inte fungerar i nya kontorsytor som yteffektiviserar och förändrar sitt arbetssätt. Studien poängterar att "för att möjliggöra ökat återbruk av kontorsinteriörer i samband med lokalanpassningar krävs att lokalanpassningsprocessen – som i stort är utvecklat kring nyinköp och avfallshantering av produkter – utvecklas."⁹⁸ Det nämns vidare att det kräver samverkan med ett flertal olika aktörer. I stycket Cirkulära lokalanpassningar anges att det "ofta utarbetas nya inredningskoncept som föreskriver nya produkter."⁹⁹ det vill säga det förespråkas ett ändrat arbetssätt tidigt i lokalanpassningsprocessen. Detta nämner även mina respondenter och det påverkar bland annat interna personalresurser och upphandlingsprocesser hos hyresgästen. Följder som nya eller ändrade arbetsmoment i och med inventering, demontering, rekonditionering, upphandling, lagerhållning och transport ändrar på processer och tidsramar i ny- och ombyggnationer samt förvaltning. Ytterligare svårigheter som nämns är att det uppstår "frågetecken kring att säkerställa att återbrukade produkter klarar estetiska krav, är hållbara i ett längre perspektiv och lätta att

⁹⁵ IVL Rapport nr B2351, 2019.

⁹⁶ RISE, SP-rapport 2017:32, s.3..

⁹⁷ IVL Rapport nr B2324, 2018, s.54

⁹⁸ IVL Rapport B2324, 2018, s.9

⁹⁹ IVL Rapport B2324, 2018, s.16

underhålla.”¹⁰⁰ Om hänsyn togs till det blir följden att inredningen lever lägre det vill säga blir mer hållbar. Vidare måste inredningen ”klara funktionskrav som exempelvis uppfyllande av brandklass, akustikkraV och kemiskt innehåll.”¹⁰¹

Beställare ställer även de krav som att inventarier ska passa in i lokalernas gestaltning och funktionalitet och med befintliga inventarier eller annan inredning för att få ett jämförbart visuellt enhetligt helhetsintryck för att förlänga inventariernas hållbarhet i den befintliga miljön. Som Johansson-Hellström nämner att det är viktigt med en större mängd befintliga lika stolar för att kunna återanvända dem strukturerat i ett större ombyggnadsprojekt. Eidsaunet berättar om hyresgästen och dess investeringar i inredning och säger ”Investerar man i en väl utförd inredning så gör man en hållbar insats.”¹⁰²

Det inventeras och siktas på återvinning till varje pris vilket kan resultera i att inredningar som inte har den kvalitativa grunden som beskrivits ovan kan tappa sitt sammanhang. De kan förlora den komplexitet som byggs upp i gestaltnings- och projekteringsprocessen. Det nämner mina respondenter som en risk.

En viktig poäng i IVL’s rapport som också belyses i mina intervjuer och mitt material är att i en lokalanpassningsprocess utförs omhändertagandet och rivningen av fast och lös inredningar av olika aktörer. Det gör, fortsätter rapporten, att en förändrad lokalanpassningsprocess skulle kunna skapa ett mer resurseffektivt byggande. Det nämns att en större mängd lösa möbler än fasta interiörer har återbrukats i fallstudierna.

På min fråga om högre krav på återbruk av inredning kan vara problematiskt? Här svarar respondenterna från beställarsidan (Riksdagen och Regeringskansliet) likvärdigt, att de i tidigt skede i projektprocessen talar om inredningens livslängd och ekonomi sett över tid. På Regeringskansliet berättar Johansson-Hellström att man formulerat kvalitetsmål för större ombyggnadsprojekt.¹⁰³ Kvalitetsmålens formulering utgår från *Arkitektur och designpropositionen* från 1998.¹⁰⁴ Där anges ”ett förhållningssätt till hållbarhet, kvalitet och miljö”, säger hon vidare. Både Riksdagen och Regeringskansliets beställare är eniga om att underhåll av den befintliga inredningen är väsentlig och att hållbarhetsaspekten är en del av det. Ekholm nämner även att de på Riksdagen skapat underhållsplaner för inredning.¹⁰⁵

Regeringskansliet har ett noggrant utformat gestaltningsprogram för varje byggnad där varje rumstyp är beskriven med ritningar, bilder och produktangivelser. Det underlaget hjälper

¹⁰⁰ IVL Rapport B2324, s 26

¹⁰¹ IVL Rapport B2324, s.27

¹⁰² Respondent Eidsaunet, (2019-12-13)

¹⁰³ Respondent Johansson-Hellström,(2019-12-16)

¹⁰⁴ Proposition 1997/98:117.

¹⁰⁵ Respondent Ekholm, (2019-12-10)

kunskapsöverföringen till andra som ska ta över förvaltning och underhåll av inredningen vilket gör att den lever längre. ”En projektprocess med kontakt med slutbrukare kan hjälpa, men det är inte alltid man får möta den slutgiltiga användaren. Information till användare/verksamhet är en viktig parameter för livslängden på lös inredning”, säger Johansson-Hellström.

”Svårighet med återbruk av all inredning har uppstått eftersom man i de flesta organisationer yteffektiviserar och verksamhetsförändrar”, säger Johansson-Hellström. Rum blir mindre man förtätar och de äldre stora skrivborden får inte plats. Förvaringsbehovet har minskat på grund av digitaliseringen, bokhyllor och skåp rensas ut vilket får vissa miljöer att tappa sin ursprungliga identitet. Eidsaunet berättar att större kontorsverksamheter har mer behov av mötesplatser än av kontorsarbetsplatser än tidigare. Det gör det svårt att återvinna alla kontorsarbetsplatser i ett ombyggnadsprojekt. ”Det är även så att de möbelprodukter man idag behöver komplettera den traditionella arbetsplatsen med, till exempel mötesbord med högre arbetshöjd, soffor med hög rygg eller andra typer av informella mötesplatser saknas på begagnatmarknaden.”, säger Eidsaunet vidare.¹⁰⁶

Johansson- Hellström sammanfattar svårigheten som uppstår på statliga myndigheter när man återanvänder och renoverar inredning.¹⁰⁷ Garantitider och avskrivningstider kan inte skapas för renoverade befintliga produkter. Det uppstår ekonomiska hinder för återanvändning av befintlig inredning som man inte löst än. Detta stämmer överens med de slutsatser jag dragit efter att ha studerat både rapporten från IVL Svenska Miljöinstitutet och från RISE.¹⁰⁸ Deras rapporter belyser komplexiteten för offentliga verksamheter i att återbruka inredning. Här återberättar Eidsaunet samma erfarenhet och hon påpekar att lagen om offentlig upphandling (LOU) inte ger möjlighet för återanvändning av möbler. Hon säger vidare att ”beställaren måste ha en mycket god upphandlingskunskap för att kunna nyttja återvinningsmarknaden på bästa sätt”.

Både Cyrén och Eidsaunet som föreskriver inredningsprodukter berättar att kommunala och statliga beställare är hänvisade till de stora ramavtalen (Avropa och SKL). De stora leverantörerna som ligger i dessa ramavtal tjänar fortfarande mest på att sälja så stor mängd produkter som möjligt. Det kan få till följd att kontakten med ”den stora leverantören” kan mynna ut i ett inköp som inte gynnar återanvändning eller gestaltningssammanhang.¹⁰⁹ Beställaren prioriterar istället leveranstid, prisbild och enkelhet i hanteringen kortsiktigt. Det vill säga snabbt, billigt och enkelt då beställarens organisation ofta inte är bemannad eller har kunskap om att upphandla inredning.

¹⁰⁶ Respondent Eidsaunet, (2019-12-13)

¹⁰⁷ Respondent Johansson-Hellström, (2019-12-16)

¹⁰⁸ IVL Rapport B2324 och RISE SP Rapport 2017:32.

¹⁰⁹ Respondenter Cyrén och Eidsaunet, (2019-12-13)

3. SLUTSATS OCH SAMMANFATTNING

I denna uppsats har jag undersökt vilka parametrar som skulle kunna påverka att en inredning med sina lösa möbelkomponenter och sin komplext sammansatta funktionalitet kan bli mer hållbar det vill säga leva längre. Jag har kategoriserat undersökningen i fyra kategorier; arkitekturens rumsliga sammanhang, kvalitetsperspektiv, designteori och hållbarhet.

Arkitekturens rumsliga sammanhang

Interiörens sammanhang spelar stor roll i den helhetsgestaltning som uttrycks vara väsentlig för en långlivad inredning. En risk är att den splittras vid större lokalförändringar. För att förebygga den risken finns ett större behov av förvaltningshandlingar av typen gestaltningsprogram, det vill säga en beskrivning av sammanhanget och dialogen med den byggnadsarkitektur som interiören befinner sig i. Det finns även ett större behov av sakkunskap och servicehantering inom offentlig förvaltning för att kunna agera på ett mer resurseffektivt sätt, att till exempel inventera och underhålla befintliga möbelresurser.

Min slutsats här bygger på att den gräns mellan fastighetsägare och hyresgäst i ny- och ombyggnadsprojekts tidiga processer ger dåliga förutsättningar för att skapa en dialog och ett sammanhang mellan byggnadens arkitektur och dess inredningsarkitektur. Detta gör i sin tur inredningsarkitekturen svårförvaltd. En möjlig framtida utveckling skulle då vara enligt mina tolkningar att inredningsarkitektur får ta plats tidigare i byggprocessen och att fastighetsägare och hyresgäst ger både byggnadsarkitekt och inredningsarkitekt möjlighet att skapa en samlad process mot en gestaltad miljö med långsiktigt hållbara värden som grund. Det bör tilläggas att processen som jag förklarat tidigare i min utredning behöver en översyn och hållbarhetsaspekter utöver de mätbara bör ges utrymme, se mer om dessa i nästa stycke.

Kvalitetsperspektiv

Även i kvalitetskategorin uttrycks det att sammanhanget och helheten utgör det höga kvalitetsvärdets kärna. Men det är svårt att mäta och därmed även svårt att dokumentera. Visst måste man dokumentera för att kunna förvalta för en långsiktig hållbar inredning. Men man måste veta hur och vad som är mest väsentligt att skriva in i sina dokumentationshandlingar. Bornemark skriver bland annat att begrepp som empati, omdöme och kvalitet alltid har en relation till icke-vetandet.¹¹⁰ Hon poängterar situationsnärvaro och känslighet är viktiga parametrar mellan som hon uttrycker det ”ratio och intellectus” det vill säga kvalitetsbegreppets idéhistoriska perspektiv – ”mellan förnuft och känsla eller vetenskap och konst”. Stranegård skriver att ”Varje försök att mäta ett värde innebär samtidigt att de ouppmätta värdena förefaller vara mindre viktiga.”¹¹¹ Han nämner bla. estetiska, symboliska och miljömässiga värden. Sandin-Bülow förstärker det, och även mina respondenter, det vill

¹¹⁰ Bornemark, 2018, s.93, s. 204.

¹¹¹ Stranegård, 2007, s.11.

säga att erfarenhetsvärdet är av stor vikt föra att kunna både mäta men även att ha kunskap om vad som behöver mätas och dokumenteras för att bevara kvalitet i en komplex miljö.¹¹²

Slutsatsen av det blir att det kräver erfarenhet och kunskap att värdera och beskriva kvalitet då den innehar både värden från ratio och intellectus, mätbart och omätbart, förnuft och känsla, en känsla av sammanhang i den interiör man skapar och upplever.

Min övergripande uppfattning är att inredningsarkitekten ofta arbetar med omätbara värden som inte formulerats i något regelverk eller som är svåra att beskriva i text. Regelverk med status i branschen innefattar oftast inte inredningsarkitektur. Jag ser att det försvagar yrkesbeteckningen och gör den otydlig. Och att det därmed blir svårt att som inredningsarkitekt hänvisa till regelverk och rådgivande skrifter som till exempel propositioner. Kanske kan det vara så att vanan att beskriva denna mellanliggande skala och formulera den i text saknas. Kan man få fram det omätbara genom att använda sig av den visuella grammatiken som Kress och van Leeuwen beskriver.¹¹³ Och att kompositionsanalysen (den visuella grammatiken) kan vara en metod att beskriva inredningsarkitektens gestaltningssammanhang och dess dialog med byggnadsarkitekturen.

Designteori

Teorier kring upprepningar och trygghet i igenkänningen av produkter kan göra dem till designklassiker. De marknadsförs i porträttliknande fotografier och i media som har en hög spridningsgrad. Wahlöö talar om en ”klassikerfiering” av produkter som kan jämföras med Fallans uttryck ”mediering”.¹¹⁴ Sammanfattningsvis kan denna kategori kanske vara något vi inte råder över då det delvis är historisk dokumentation. Däremot tror jag att det framöver kommer att skapas andra icitament för möbelklassiker i och med utvecklingen mot en ökad hållbarhets- och kvalitetsmedvetenhet. Men vem väljer och vilka kvaliteter tas det hänsyn till? Involveras sakkunskapen i valet av produkten? Vid framtida upphandling och förvaltning skulle det vara positivt med inblandning av sakkunskap för att undvika populärval eller upphandling som inte har ett långsiktigt hållbarhets- och kvalitetsperspektiv. Det blir då enligt min mening nödvändigt att utbilda upphandlare och inköpare alternativt att man tar in sakkunskap i form av en inredningsarkitekt. Det handlar naturligtvis inte bara om att upphandla kvalitet utan just om att ta hänsyn till det sammanhang som skapar det långsiktigt hållbara värdet och därmed människans välmående i den inre miljön.

¹¹² Strannegård/ Sandin-Bülow, 2007, s.60.

¹¹³ Kress & van Leeuwen, 2006, s.177.

¹¹⁴ Wahlöö 2017, Fallan, 2012.

Cirkulär ekonomi

I en lokalanpassningsprocess utförs omhändertagandet och rivningen av fast och lös inredningar av olika aktörer. Även planeringsprocessen och upphandlingsprocessen är delad med en gränsdragning mellan fastighetsägare och hyresgäst. Slutsatsen här blir att förändrade processer skulle kunna skapa ett mer resurseffektivt byggande. Men det kräver samverkan mellan ett flertal olika aktörer. Kostnads- och tidsramar kan öka i processen vilket påverkar bland annat interna personalresurser och upphandlingsprocesser hos hyresgästen. Följder och kostnader som att införskaffa, inneha, hantera och avyttra sina möbler och nya eller ändrade arbetsmoment i och med inventering, demontering, rekonditionering, upphandling, lagerhållning och transport kan komma.¹¹⁵ Hyresgästens organisation kan behöva ses över och bemannas på ett nytt sätt eller upphandling och ”outsourcing” av tjänster kan bli aktuella. Tidplaneringen är en del i processhanteringen som bör revideras och ses över för att få med hållbarhetsperspektivet i alla projektets faser. Det nämns även att det ofta utarbetas nya inredningskoncept som föreskriver nya produkter, här kan beställare kräva att konsulter använder mer återbrukad inredning.

Juridiska och upphandlingsmässiga regelverk skapar ekonomiska barriärer för en effektiv resurshantering. Här finns ett behov av översyn av upphandlingsregler för offentliga verksamheter kring produktgarantier, återbruk, lagen om offentlig upphandling LOU och gränsdragningar i byggprocessen.

I min undersökning sökte jag svar på frågeställningar som:

- Vad är det i den lösa inredningen som ger den ett långsiktig hållbart värde?
- Hur förtydligar man värdet?
- Hur kan en inredning få en längre livstid?
- Finns det negativa följder av högre krav på återbruk av inredning?

Jag vill med nedanstående text ta upp respondenternas frågeställningar och erfarenheter som de berättat om. Det förklarar vidare hur en inredningsarkitekts ansvarsområde sträcker sig till allt från vision och målbeskrivningar, budgetkalkyler, tidplanarbete, informationsstyrning mellan både hyresgäst och fastighetsägare till föreskrivandet av möbeltassar. Vissa delar går inte att svara på i nuläget men denna utredning belyser komplexiteten och omfattningen. Svaren på de frågor jag ställt i själva undersökningen beskrivs bäst i mitt intervjumaterial som jag här nedan sammanställt i en kortare version. *Inredningsarkitektur i den cirkulära ekonomin* är mer komplext än att bara omhänderta produkter.

¹¹⁵ RISE, SP-rapport 2017:32, IVL Rapport nr B2324, 2018 och nr 2352, 2019.

- *Vad kan det vara i den lösa inredningen som ger den ett långsiktigt värde och varför bör det bevaras?*

Mina respondenter poängterar värdet av en välplanerad och genomtänkt inredning, sammanhanget och helheten är viktig för att den ska hålla långsiktigt. Man påpekar även att processen med kommunikation med den slutgiltiga brukaren/verksamheten förstärker möjligheten att en inredning lever längre eftersom användarna då blir mer medvetna om kvaliteterna i miljön. Sammanfattningsvis svarade mina beställarespondenter att det är viktigt med val av möbler med hög teknisk kvalitet och utformning för att klara slitage och att det finns ett värde i att försöka behålla möbler i den byggnad de ursprungligen placerades vid tillblivelsen. När mer inredningsprodukter återanvänds kan man se det som att det finns ett värde i att ge ny inredning en årsring av äldre produkter eller tvärtom. Det ger dessutom inredningen ett historiskt värde på ett uppdaterat sätt men kräver en gestaltungsarbete av en inredningsarkitekt.

- *Hur kan man göra detta värde tydligt?*

Information till de som ska förvalta miljön och de som ska vistas i den är värdefull för att den ska få en längre livslängd. Ekholm beskriver att då Riksdagen började arbeta med vårdprogram för inredning kommunicerade man ut det bland riksdagsledamöter och administrativ personal. Det fick en uppmärksamhet och medarbetarna visade ett stort intresse. En dialog med referensgrupper är brukligt i förändringsprojekt men även då projekten blivit färdiga kan det finnas behov av förankring. Genom ett utökat gestaltungsprogram med målbeskrivningar av estetisk karaktär i text men även bildmaterial och de traditionella handlingarna i en inredningsprojektering som kodade möbleringsplaner, typrumsritningar och mängdförteckningar som stöd i ett bevarande av inredningens utformning och produktval.

- *Hur kan man med en tydligare förvaltningsstrategi hos hyresgästens organisation i den cirkulära ekonomins tid få en inredning att leva längre? Följdfråga; Med de högre kraven på återbruk av inredning, finns det negativa följder?*

Här svarar beställarsidan (Riksdagen/Ekholm och Regeringskansliet/Johansson-Hellström) likvärdigt, att de i tidigt skede i projektprocessen talar om inredningens livslängd och ekonomi sett över tid. Att underhåll av den befintliga inredningen är väsentlig och att hållbarhetsaspekten är en del av det, säger Johansson-Hellström. Information till användare/verksamhet är en viktig parameter för livslängden på lös inredning men framförallt de handlingar som nämndes i fråga två som gestaltungsprogram, relationshandlingar med mera. Förändrade processer är också väsentligt och nämns både av mina respondenter men formuleras tydligt hos IVL Svenska Miljöinstitutets rapport.

Respondenterna ser en svårighet med återbruk av all inredning som uppstått eftersom man i de flesta organisationer yteffektiviserar och verksamhetsförändrar. Vissa miljöer tappar sin identitet och komplexitet det vill säga sin kvalitet. Här kan dokumentation men även ett anlitage av sakkunniga konsulter skapa nya förutsättningar för återbruk och nyinvestering på ett långsiktigt hållbart sätt. Garantitider och avskrivningstider är fortfarande ekonomiska hinder för återanvändning av befintliga möbler. Beställaren måste ha en mycket god upphandlingskunskap för att kunna nyttja återvinningsmarknaden på bästa sätt. En generell utveckling av de juridiska regelverken kring upphandling skulle behövas. Respondenterna påpekar även att föreskrivningsrätt av en specifik produkt i ett upphandlingsunderlag i nuläget inte är tillåten enligt LOU. Det får till följd att vid detta tillfälle i processen är plötsligt gestaltungs- och designvärdet bortrationaliserat.

Ytterligare en problematik kan vara att tilläggstjänster och kraven på underhåll ställer högre krav på beställarens förvaltningsorganisation och kan vara en utmaning när man i ett tidigt skede sätter tidplaner och budgetar utan att ta det i beaktning.

Min slutsats är att man i framtiden bör utöka de så kallade vårdprogrammen så att de även omhändertar lös inredning, alternativt skapa ett eget vårdprogram för inredning i varje projekt. Detta kan ge hyresgästens organisation större möjlighet att i sin beställning få ett program med förvaltningshandlingar som underlättar återbruk av inredning men även ett bevarande av miljö- och inredningssammanhang som byggts upp i planeringsskedet. Då man söker på Riksantikvarieämbetets hemsida på ordet inredning hamnar man på kyrkor och riktas mot en mer fast inredning och i propositionerna jag nämnt talas det om inredning endast i vårdinrättningssammanhang.

I min analys har jag bland annat kommit fram till att är det i nuläget svårt att faktiskt hävda inredningsarkitektens (den lösa inredningens) kvaliteter och valet av produkter som skapar den i de traditionellt organiserade byggprojekten. En orsak kan vara att inredningsarkitekturen formas av aktörer som har olika perspektiv och roller i planerings- och projekteringsprocessen. Dels fastighetsägaren som handlar upp arkitekttjänster för byggnadsuppgiften och beställer byggnadens gestaltungsprogram. Dels hyresgästen som i egenskap av lokalbrukare har behov av interiörens gestaltungsprogram men även relationshandlingar/förvaltningsverktyg som behandlar inredningsarkitekturen. De två perspektiven ställer olika krav på kunskap, kommunikation och förankring. Vidare finns det ett problem i att de regelverk som existerar för arkitektur och design ofta inte innehåller några riktlinjer kring inredning, det kan evt. bero på att den är så rörlig och berörs av verksamhetsförändringar.

En uppfattning inredningsarkitektkonsulter ofta möter, men inte läst i något regelverk, är att kommunala och statliga beställare inte får anlita samma arkitektkontor för både

byggnadsarkitekt och inredningsarkitekt. Som argument har de hört att det finns risk för intressekonflikt i gränsdragningen. De anser att så inte är fallet, då det ges plats för en tydlighet i processens alla faser. De hänvisar till klassiska interiörer som är bevarade just på grund av sin höga kvalitet i den sammanvägda gestaltningen som till exempel Asplunds inredningar i kapellet på Skogskyrkogården. Cyrén berättar om ett exempel då de som inredningsarkitekter kom in i ett sent skede i och föreslog ett tillägg av en fast bänk som skulle ansluta direkt till byggnadsdelar, vilket skulle ge fördelar, som mer plats, rymligare rum och mer långlivad inredning. Det blev för komplicerat för hyresgästen att upphandla och låg försent i processen.

Ytterligare en uppfattning inredningsarkitektkonsulter ofta möter, men inte sett i något regelverk, är att kommunala och statliga beställare inte får ge inredningsarkitekten föreskrivningsrätt av en specifik produkt i ett upphandlingsunderlag. ”Det får till följd att vid detta tillfälle i processen är plötsligt gestaltungs- och designvärdet bortrationaliserat.”, säger Cyrén. Det leder i sin tur till att inredningsarkitekten tvingas att på ett mycket noggrant och strategiskt sätt beskriva utvärderingskriterier i sitt upphandlingsunderlag, men trots det ändå inte är säkra på om den blir konkurrensutsatt och att den får en billigare ersättning.

Alla respondenter håller med om att det saknas regelverk för just inredningsarkitektur och att det därmed kan bli svårt att hävda viktiga parametrar som skulle göra inredningen mer långsiktigt hållbar. Som exempel har nämnts, ett tätare samarbete mellan arkitekt och inredningsarkitekt, användning av en specifik produkt och att återbruka en befintlig.

Alla har även sett en tendens att det på senare tid uppstått tilläggstjänster hos de stora leverantörerna som inventering av inredning, rekonditionering och renovering av möbler, återtagande och fraktionering av utrangerad inredning. Men, säger Eidsaunet ”det ställer högre krav på beställarens förvaltningsorganisation och kan vara en utmaning när man i ett tidigt skede sätter tidplaner och budgetar utan att ta det i beaktning”.

3. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor

Intervjuer

Cyrén, Anna och Möller, Molly, inredningsarkitekter SIR/MSA, Murman arkitekter, personlig intervju, Stockholm, 2019-12-13

Eidsaunet, Wivian, inredningsarkitekt SIR/MSA, Spektrum arkitekter, personlig intervju, Stockholm, 2019-12-13.

Ekholm, Karin, arkitekt SIR/SAR/MSA, Riksdagens fastighetsavdelning, personlig intervju Stockholm, 2019-12-10

Johansson-Hellström, Bodil, arkitekt SAR/MSA, Regeringskansliets Fastighetsavdelning, personlig intervju, Stockholm, 2019-12-16.

E-postkorrespondens

Mellander Backman, Cathrine, antikvarisk utredare, Fråga om cirkulär ekonomi kopplat till värdefulla/kulturhistoriskt värdefulla inredningar, Riksantikvarieämbetet, 2019-01-07.

Tryckta källor och litteratur

Böcker

Bornemark, Jonna, *Det omätbaras renässans*, Volante, Stockholm, 2018.

Eiserman, Martin och Zimmerman, Jan, *Projektering av inredning*, Utgåva 3, ITF, Svensk Byggtjänst förlag, Stockholm, 2015.

Eklund, Petter, *Den hållbara formen - Åke Axelsson*, Carlssons bokförlag, Stockholm, 2019.

Eriksson, Eva, *Den moderna stadens födelse*, Ordfronts förlag, Stockholm, 1990.

Fallan, Kjetil (red) - *Scandinavian design – alternative histories*, Berg Publishers, Oxford, 2012.

Kaiser, Lars och Öhlander, Magnus, *Etnologiskt fältarbete*, Studentlitteratur, 2011.

Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, *Reading images : The grammar of visual design*, 2nd ed., Routledge, New York, 2006.

Rönn, Magnus (red.), *En fråga om kvalitet*, Santerus förlag, Stockholm, 2007

Strannegård, Lars (red.), *Den omätbara kvaliteten*, Norstedts förlag, Stockholm, 2007

Tunbjörk, Lars, *Kontor*, bokförlaget Max Ström, Stockholm, 2002

Akademiska avhandlingar

Wahlö, Anna, *Att göra en klassiker – En studie av fenomenet moderna möbelklassiker i en samtida svensk kontext*, diss., Lunds universitet, Brutus Östlings Bokförlag Symposium, Stockholm, 2017.

Örn, Johan, *I rummets kraftfält – Om arkitektur och offentlig inredning i Sverige 1935-1975*, diss., Kungliga Tekniska Högskolan, Arkitektur förlag AB, Stockholm, 2007.

Tidskrifter

Andreasson, Elisabeth, *Vinstkrav hotar kulturarvet*, Arkitektur, nr. 5, 2019, s. 86.

Jennische, Anders, *Hett läge för medarbetare inom förvaltning*, Tidskriften Fastighetsnytt, nr. 4, 2019, s.135

Publikationer

Vägverket. (2001b). s 9. *Gestaltningssystem - En Vägledning*. Vägverket publikation 2001:65, 2001, Borlänge.

Elektroniska källor

Rapporter

IVL Svenska Miljöinstitutet, Återbruk av möbler och interiöra byggprodukter, <https://www.ivl.se/download/18.72aeb1b0166c003cd0d22d8/1544185419182/B2324.pdf> (2019-12-27)

IVL Svenska Miljöinstitutet, Arbetssätt för ökat återbruk i lokalanpassningar, <https://www.ivl.se/download/18.20b707b7169f355daa7829c/1562231130220/B2351.pdf> (2019-12-27)

RISE - Hållbarhetsanalys av cirkulära möbelflöden, SP-rapport 2017:32. Länk till rapporten: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1171159/FULLTEXT01.pdf> (2019-12-27)

Propositioner

Proposition 1997/98:117 - Framtidsformer - Handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design, Kulturdepartementet, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/1998/03/prop.-199798117/> (2019-12-27)

Proposition 2017/18:110 - Politik för gestaltad livsmiljö, Kulturdepartementet, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2018/02/prop.-201718110/> (2019-12-27)

Tidskriftsartiklar och publikationer

Akademiska hus – Projekthandledning för hyresgäster , <https://www.akademiskahus.se/varakunskapsmiljoer/publikationer/alla-publikationer/?publikationsid=2358> (2019-12-17)

Domstolsverket – Bygg- och inredningsprocessen, <https://www.domstol.se/om-sveriges-domstolar/> (2019-12-30)

FN:s klimatpanel IPCC – Report on Global warming, <https://www.ipcc.ch/sr15/> (2019-12-17)

FN:s Globala mål _ https://sv.wikipedia.org/wiki/Globala_m%C3%A5len (2019-12-27)

Fastighetsförvaltare- yrkesutbildningar, <https://www.yhutbildningar.se/skola/yrkesakademin-yrkeshogskola/fastighetsforvaltare-1332872> (2019-12-30)

Folkhälsomyndigheten – hälsans utveckling,
<https://www.folkhalsomyndigheten.se/folkhalsorapportering-statistik/tolkad-rapportering/folkhalsans-utveckling/halsa/psykisk-ohalsa/stress/> (2019-12-17)
Inredningsarkitekt - <https://www.arkitekt.se/att-bli-och-vara-inredningsarkitekt/> (2020-01-07)
Kammarkollegiet – Avropa.se, <https://www.avropa.se/> (2019-12-17)
PBL – Plan och bygglagen, 2010:900, kapitel 8, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/plan--och-bygglag-2010900_sfs-2010-900 (2019-12-30)
RAÄ – Riksantikvarieämbetet – Byggnadsminne <https://www.raa.se/hitta-information/bebyggelseregistret-bebr/forteckning-over-statliga-byggnadsminnen/> (2019-12-30)
SKL Kommentus – ramavtal, <https://www.skllkommentus.se/upphandling-och-ramavtal/> (2019-12-17)
Statens Fastighetsverk (SFV) – Krav och stöd i bygg- och underhållsprojekt, <https://www.sfv.se/sv/bygg-pa-kunskap/krav-och-st%C3%B6d-i-bygg-och-underh%C3%A5llsprojekt/> (2019-12-30)
Sveriges Arkitekters hemsida för ordförklaring av relationshandling
<https://www.arkitekt.se/liten-ordlista/> (2019-12-30)
Tidäng, Kristina och Westholm, Helena - Kvalitetsdokument för gestaltning och miljö, Arkus, Stockholm, 2008. <http://www.arkus.se/alla-publikationer/kvalitetsdokument-for-gestaltning-och-miljo> (2019-12-17)

Uppslagsverk på internet

NE – Nationalencyklopedin, Kvalitet,
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/kvalitet> (2019-12-27)
Wikipedia - Lao Tzu - citat ur Tao te ching , <https://sv.wikipedia.org/wiki/Daodejing> (2019-01-07)
Wikipedia – Cirkulär ekonomi, https://sv.wikipedia.org/wiki/Cirkul%C3%A4r_ekonomi(2020-01-07)

Digitala artiklar

Jensfelt, Annika, *Pilotprogram ska ge bättre vård av statliga inredningar*, 2017-01-18,
<https://arkitekten.se/nyheter/pilotprogram-ska-ge-battre-var-d-av-statliga-inredningar/> (2019-12-30)
Jensfelt, Annika, *Avtalen klara: Så räddas Asplundrummet*, 2019-03-29,
<https://arkitekten.se/nyheter/avtalen-klara-sa-raddas-asplundrummet/> (2019-12-30)
Molander, Jan, *Viktigt föra kunskap vidare till nästa led*, 2019-11-05,
<https://arkitekten.se/debatt/viktigt-fora-kunskap-vidare-till-nasta-led/?sfns=mo> (2019-12-30)

6. BILDFÖRTECKNING

1. Tunbjörk, Lars, *Kontor*, bokförlaget Max Ström, Stockholm, 2002, foto s. 37.
Bild visas ej av upphovsrättsliga skäl.
2. Stol Eva designad 1941 av Bruno Mathsson, foto privat av Eva Jacobsson
3. Stol Opalen designad 1965 av Börje Lindau för Lammhults möbel AB, foto privat
Marika Strömberg
4. Stol Gästis designad 1990 av Åke Axelsson för Gärsnäs möbler AB, foto privat
Marika Strömberg
5. Detalj stol Wood 2009, Åke Axelsson , ur boken *Den hållbara formen*, fotograf
Runeborg, Martin
6. Detalj stol Nymans ur 2013 Åke Axelsson, ur boken *Den hållbara formen*, fotograf
Runeborg, Martin
7. Detalj stol S217 1963 Åke Axelsson, ur boken *Den hållbara formen*, fotograf
Runeborg, Martin